

Дәулетбек Байтұрсынұлы

МЕНИҢ ӘКЕМ

Дәулетбек Байтұрсынұлы

ӘЕНІҢ, ӘКЕМ

УДК 821.512.122-93

ББК 84 (5Қаз)

Д22

Дәулетбек Байтұрсынұлы.

Менің әкем. Прозалық жинақ. -

«Шың» баспаханасы – Шымкент, 2025. – 108бет

ISBN 978-601-373-206-0

«Менің әкем» кітабы «Балалар кітапханасы» бағдарламасын іске асыру бойынша өткізілетін «Каникулда кітап оқимыз» республикалық жобасына қатысушы жас оқырмандарға арнап шығарылған. Кітапқа балаларға арналған әңгіме-эсселер және публистикалық ой-толғаулар енгізілген.

Автордың шығармалары өсіп келе жатқан шәкірттер үшін тамаша бұлақ көзі. Жүрек көзін құндылықтарға толтырғысы келетін әрбір бала оқуға тиіс кітап. Әсіресе, бала тәрбиесінде жүрген ұстаздар мен ата-аналар үшін де бағалы еңбек. Отбасы, мектеп, қоғам сынды үш жақтың тоғысынан туған шығарманың оқырманға беретін рухани мәні зор.

УДК 821.512.122-93

ББК 84 (5Қаз)

ISBN 978-601-373-206-0

©Дәулетбек Байтұрсынұлы.

©«Шың» баспаханасы

МЕҢІҢ ӘКЕМ

Төртінші сынып оқып жүрген кезім, ойлап отырсам біздің мойнымызда үш жұмыс қана бар секілді. Бірінші, мектепке барып сабақ оқып келу. Екінші, бос уақыт бола қалса, достарымды іздеп барып ойынға кірісу. Үшінші, ойыннан шаршап, қарын ашқанда үйге ендіге жетіп тамаққа бас қою.

Сабақ оқығанда мектеп берген оқулықтан аспаймыз. Қолдағы кітап не айтса, сонымен ғана шектелеміз, арқандалған ат секілді қазықтың айналасында шиырлаймызда жүреміз.

Ойын дегенде, басында асық, онан кейін жармақ (лаңгі) тебу тұрады. Онан ары бірінен соң бірі жалғаса береді. Тамақ жегенде анамызға еш бір шарт қоймайтын едік. Ананы жегім келеді, мынаны жегім келмейді деген сөз бізде атымен жоқ. Отбасында не бар, әкеміздің тапқанына, шешеміздің жасап берген тамағына қанағат етеміз, басы артық таңдау бізде болмайтын. Міне біздің бақытты балдәурен солай өтті. Мектеп пен үй, көбінде кең даланың төсі, қызыққа толы табиғат аясында өтетін еді. Балалар ойынының көбі спорттық шынығуға, ақыл ойдың дамуына, тілді жетілдіруге арналатынын кейін білдік. Қыс кезінде шанамызды сайлап, конкиімізді майлап, биік беттер мен көкмүз арнасын кернеген өзен айдынына баратын едік. Жазғы коникулде кешке қарай ойынның екі түрі қызатын. Кей күні «бұғынбақ» (тығылмақ), кей күні «ақсүйек» ойнайтынбыз. Бұғынбақтың балаға берер пайдасы, сезгірлікті, жинақылықты, батыл қимылдауы үйрететін. «Ізкесуші» болып іздейсің.

Ал, ақсүйек ойыны жылдамдықты, тездікті, күштілікті талап ететін нағыз спорттық ойын еді. «Тақия тастамақ» ойынында дөңгеленіп, көгалға қораланып отырамыз. Бір бала тақияны артына ұстап балалардың сыртынан айналып жүреді де, кез келген баланың артына білдірмей тастап кетеді. Сезбесе, қайта айналып келген бала, оның артында жатқан тақияны алып, оны орнынан тұрғызып айып салады. Не ән айтқызады, не билетеді, не басқа бір өнерін көрсетуге мәжбүрлейді. Ештеңе білмесе, сиыр боп мәңіреп, ит болып үріп, бала әйтеуір бір өнерімен ғана құтыла алады.

Егер тақияны артына тастағанын сезіп қойса, тақияны қолына алып, орнынан тұра сала қуа жөнеледі. Ол өз орнына отырғанша ұстап үлгерсе, тақия тастаған балаға айып салады. Ол да өнер көрсетіп барып айыптан құтылады. Егер қуып жете алмаса, тақия тастауды өзі жалғастырады. Осылайша қайталанып отырады. Бұл ойынның ерекшелігі сол, бала мектептен, отбасынан, достарынан үйренген өнерді қолданатын, көрсететін алаң осы ойын үстінде жүзеге асады.

Сондай күндердің бірінде әкем маған аудандық кітап дүкенінен «Жайнаған қызыл жұлдыз» деген кітап сатып әкеліп берді. Бастауышты бітіретін кезге жақындап қалсақ та, оқулықтан ұзап алысқа бармаған маған көлемді романды оқу қиындау болды. Шамамен 300 бет көлемінде. Тездетіп оқуға әлі де болса толық жаттыға қоймаған кезіміз. Кітапты қолыма алып аздап бөгеліп қалдым да,

әкеме қарадым. Оның үстіне оқулықтан бөлек қалың кітапты қолыма ұстап тұрғаным осы. Ойымды сезген әкем,

– Былай болсын, бұл кітапты менде оқыған жоқпын, екеуіміз бірге оқиық,–деді.

Мен баланың тұңғышы едім, қасыма отырып кітап тыңдайтындай ешкім болмады. Тамақ ішіп болған соң, кірасин шамның түбінде әкем кітапты «бісмілла» деп оқи бастады. Бас кейіпкер «Пань доңзы» деген, қызыл әскердің баласы. Әкесі қызылдардың қатарына қосылып соғысқа аттанады. Ауылда «Доңзы» мен оның анасы қалады. Қызыл әскерлер ауылдан кеткен соң, ақтардың әскері келеді. Олар ауылдың әптер-тәптерін шығарып, Қызыл әскерге қосылған ауыл диқандарының отбасын тінтіп, адамдарды сұраққа тартады. Доңзының анасын тауып алып, күйеуінің әскер қатарына алынып, соғысқа кеткенін біліп, ауыр жазаға тартады. Қинап азаптайды, сұрақтарына дұрыс жауап бермеген әйелді онан сайын жантүршігерлік жазамен тергейді. Ең соңында құрғақ отынды таудай етіп жинап, Доңзының анасын тірідей отқа жағып жібереді.

Міне, оқиға осындай шиеленіскен тартыспен басталады. Романның кейіпкері Доңзы соғысқа аттанған әкесінен тірідей айырылса, өртеніп кеткен анасынан өлідей айырылады. Ендігі кезек қызыл әскердің баласы Доңзыға келеді. Ол бір ауылдан бір ауылға, бір қаладан бір қалаға, қашады. Жалданып жұмыс істеп, қарын тойдырар тамақ тауып жейді.

Артынан қуғыншының тықыры таяғанда ол жерден сытылып шығып басқа жаққа кетеді. Осылайша қаша-қаша буырқанып ағып жатқан, өткелсіз асау өзен Шаң жияң (Яньце) дариясына тіреледі.

Артында қуғыншы, алдында арнасы кең, түбі терең, жағасы копа қамыс тентек су. Шегінерге жолы қалмаған Доңзы нар тәуекелге басып өзенге қарғиды.

Құдай ондағанда Доңзының балалық шағы өзен бойында өткен болатын. Ол ауылындағы өзі секілді қарасирақ балалармен жаз бойы судан шықпайтын. Алғашында талай мәрте су жұтып, иіріміне батып кетсе де, достарының көмегімен жаны қалып, келе-келе өзі де шебер жүзушіге айналып, балықтан бетер асыр салатын болады. Құлаштап малтау, бір қырынан жүзу, шалқалап жүзу, тереңге сүңгу деген әдеттегі іске айналып, биіктен қарғып, «шолп» етіп түсіп, жоқ болып кетіп, сонадайдан сопаң етіп шығып, қайта көрінбей кететін.

Доңзының өмірі қыл үстінде тұрады, артта қуғыншы жаулары, алдында арқыраған асау өзен. Таразыға түскен ол жауданкөрі өзенді дос санайды. Іштей сенімі де жоқ емес. Әттең тек қана қарыны аш, сол жағы уайым болып тұр. Амал не, тәуекелге мініп суға секіру керек болды. Ол солай істеді де!... Ендігі жерде сумен шайқасып, толқынмен жағаласады... Өлдім-талдым деген де, арнасы кең Шаңжияң өзенінен жүзіп өтіп, қызылдар қолындағы азат өңірге тұмсығын тірейді.

Иә, романның ұзын ырғасы осындай, одан бері 50 жыл өтті. Кейіпкерлердің аты, оқиға желісі әлі де есімде тұр, санамда сайрап қылаң береді. «Жас шағында үйренгенің тасқа басқан таңбадай, қартайғанда үйренгенің құмға басқан таңбадай» деген сол шығар.

«Аурудан қорықсаң, ауыру сені қорқытады, аурудан қорықпасаң, ауыру сенен қорқады» деген офоризм сөз сол кітаптан менің жадымда қалған даналық. Доңзы әкесі айтқан осы сөзді өзіне тән етіп, өзгертіп «Аштықтан қорықсаң, аштық сені

қорқытады, аштықтан қорықпасаң, аштық сенен қорқады» деп қолданады. Осы берік бекімнің арқасында өзеннен өтіп өмірін сақтап қалады. Қызыл әскерге аман жетіп, әкесін табады.

Осылайша әкем бірінші күні кітаптың 10 бетін оқып болып, шетін қайырып тоқтады.

– Ал, балам, бүгінге осы жетеді. Жалғасын ертең оқимыз. Енді ұйықта,—деді.

Ертесі күні бойы кітаптағы оқиға есімнен бір шықпады. Енді не болар екен?.. Доңзының жағдайы не болар екен?.. деген қиял бір маза бермеді. Сабақтан келіп, үй шаруаларын тездетіп бітіріп, әкемнің келуін күтемін. Әкем кітапты оқығанда жағымды дауысымен көркемдеп оқитын. Әр кейіпкердің мінезін келтіріп, шалға шалдай, балаға баладай, байға байдай, кедейге кедейше дауыс беріп отыратын. Ол кісінің ауызынан тыңдау өте қызық. Бейне кино көріп отырғандай әсерге бөленетін едім.

Осылайша әкем ерінбей, жалықпай әр күні он беттен оқып жүріп бір айда романды тауысты. Шамасы аз аздан оқып беріп, дұрыстап сіңіргісі келген болар. Өзі де оқыды, маған да оқып берді. Кейде кітап туралы қызық әңгіме, қызу талқыға кірісіп кетеміз.

Жандүнием де кітапқа деген қызығушылық оянды. Мен де әкем секілді кітап оқуға, әкем секілді әңгімелеуге құлшына бастадым.

—Әке, тағы да кітап әкеліп оқып бересіз бе?—деп, қиылдым.

Әкем маған ойлы көзімен қарап отырып,
–Енді мен оқып бермеймін. Өзің оқисың.
Ертең саған кітап дүкенін көрсетемін. Сол
жерден бұданда қызық кітаптар сатып аласың да,
өзің оқисың. Қанша оқығың келсе, сонша ақша
беремін!–деді, мені онан сайын қызықтырып.

Мен екі сөзге келмей келістім. Ертесі атқа
мінген әкем, мені артына мінгестіріп алып,
аудандық кітап дүкеніне апып барды. Дүкен
ішіндегі түрлі суреттерді, суретті кітапшаларды,
әңгіме, роман жинақтарын түгелімен таныстырып,
көрсетті. Өзі көмектесіп балаларға арналған жаңа
кітап алып берді. Ол маған,

–Бұдан былай осы жерге өзің келіп-кетіп жүр.
Қалаған кітабыңды ала бер. Тек оқысаң болды,
ақшасын беремін,—деді.

Әне, сол күннен бастап көше кезіп кететін
ойыным азайып, бұрышқа тығылып алып, кітап
оқып отыратын кездерім көбейді. Тіпті кейде үй
шаруаларын да ұмытып кетіп, кітаптың қызығымен
болып, сөз естіп, таяқ жеп қалатын сәттерде болды.
Дегенмен, кітаптың сиқыр әлемі өзіне елітіп,
тереңіне батыра берді. Мен кітап арқылы ата-анам
айтпаған мол білімге жолықтым. Ұстаздарымнан
естімеген сабақты кітаптан алдым. Бірінен соң бірін
оқи бердім, оқи бердім. Әр кітапты оқып болған соң
дәптерге атын жазып, қысқаша мазмұнын түсіретін
болдым. Орта мектепті бітіргенше әлде неше жүз
кітап оқығаным есімде. Біреуі кішкене, біреуі
үлкен алдымнан өтіп жатты. Кітап оқудан еш зиян

тартқан емеспін, тек пайдасын ғана көрдім. Содан бері елу жыл өтті... Оқыған кітабымның нақты саны есімде жоқ. Бірақ сол кезден қалыптасқан бір әдет бүгінге дейін сақталып келеді. Әлгі оқыған кітап туралы мазмұндама жазу кейін келе «күнделік» жазуға ұласты. Қазірге дейін бес том күнделікті баспадан шығарып, кітап етіп сөреме тізіп қойдым. Осы кезде алтыншы томды жазып жатырмын. Сол күнделік бетінде оқыған кітаптарымды да, алған әсерімді де жазып отырамын. Онан сырт, өмір туралы, әдебиет туралы, қоғамдық саяси жағдайларда қатталып, шотталып отырады.

Он жасымда кітап оқудан басталған ұзақ сапар есейе келе кітап жазуға жалғасты. Жаңа ғана айтқан күнделіктен тұратын «Өмірдің өзі» деген бес том басылып шықты. Онан өзге 7 өлеңдер жинағым, 5 прозалық еңбек, ұйғыр, өзбек, қырғыз, әзірбайжан, түрік қатарлы туысқан түбі бір түркі жазушыларынан тәржімалаған 10 аударма кітап оқырманға жол тартты.

Осы өткен өмірге қарап отырып, «Балапан ұяда нені көрсе, ұшқанда соны іледі» деген мақалдың шынайылығына бойлап, мәніне үңілемін. Егер әкем маған кітап оқып беріп, кітапқа деген қызығушылығымды оятпаса, мен онда кім болар едім?

Жасымыз ұлғайып есейген кезде білдікқой. «Балапан ұяда нені көрсе, ұшқанда соны іледі» деген мақал әсіресе, қыран құсқа қаратылып шығарылған екен. Бүркіт биік жартастың

жаламасына, тастың қуысына ұясын салып, жұмыртқалайды. Екі немесе бір ғана жалқы жұмыртқа туады. Соны басып, шайқап уақыты толғанда балапаны жұмыртқаны жарып шығады. Сол қызыл шақа балапанға алғашында өлідей азығын әкеліп жүреді де, көзін ашып, айналасын көре бастағанда шала жансар жануарларды көтеріп келіп ұясына тастайды. Қоян, борсық, суыр, сасық күзен, түлкі тектес аңдарды темір тегеурін тырнағы мен бүріп ұстап, құз басындағы ұясына жеткізеді. Ондағы балапаны, анасы әкелген аңды тұяғымен шеңбектеп, тұмсығымен шоқиды. Шамасы келмей бара жатса, ана қыран көмектеседі.

Егер ылғида өлексе әкеле берсе, бала қыран тірнек ертеңгі күні «дайын асқа тік қасық» болып, аңды ажырата алмайды да, аулай алмай қалады. Сондықтан да ата қыран мен ана қыран тірнектеріне болашақта ілетін аңдарын ұясына тірі әкеліп көрсетеді, бүргізеді, шоқытады, өлтіреді, жегізеді. Осылайша ертеңгі азығын, ілетін аңын ұяда жатқанда көрсетіп «ауыздандырады».

Сол секілді менің әкемде болашақ өрісімді, аулайтын аңды, жейтін «азықты» мен ұяда жатқанда көрсеткен екен. Өзі бастап кітап оқып беріп, кітаптың сатылатын жерін дүкенді көрсетіп мені де ауыздандырған екен.

Әрине, жұрттың баласының бәрі кітап оқитын, жазушы болатын қайда дейсің?... Дегенмен, біреу балық аулауға, біреу мал бағуға, біреу ағаш егуге, біреу ағаштан ою ойып, темірден түйін түйетін

шеберлікке баулиды. Сондықтан да, біздің қазақ, «Ата көрген оқ жонады, шеше көрген тон пішеді» деп айтып кеткен.

Ал, өнегесі жоқ, тәлім-тәрбиесі жоқ отбасынан шыққан баланың жағдайы не болмақ?... Мыңнан бірі ішкі түйсігімен жолын табады, бойындағы бейімділігін танып білім алады. Ал, қараусыз, сұраусыз, бағыт-бағдарсыз кеткен баланы көше тәрбиелейді, өмір өзен ағысымен домалатып әкетеді. Басым көбі басы ауған жаққа кетіп, аяғы тайған шұңқырға түседі.

Бүгінгі таңда өмір өзгеше, дәстүр басқаша, заң да бөлек, заман да бөлек. Бірақ, отбасы, мектеп және қоғамның үштігі әлі күшін жойған жоқ.

Сәйкестік пен үйлесімділік жойылса, баланың тағдыры талқан болады. Әсіресе, отбасының рөлі айтып тауысқысыз. Сондықтан «бір әкенің тәрбиесін жүз мектеп бере алмайды» дейді. Оған дәлел туғаннан жеті жасқа дейінгі алатын тәрбие өміріңнің негізі, жеті жастан жетпіс жасқа дейінгі тәрбие қосымша білім ғана болып қалады екен.

Иә, әкеммен оңашада отырып, өткен күндерді еске аламыз. Кейде немерелеріне сол шақтардан сыр ағытады. Бізге өткен күнге деген сағыныш болып көз алдымыздан өтеді. Ал, немерелерге ертегі секілді болып сезілетіні анық. Дегенмен, әкемізден көргенімізді бізде балаларымызға көрсетіп жүрміз.

ӨЛМЕСТІҢ
СЫЫ БАР МА?

Жайықтан өтіп, ең түкпірдегі Тасқаланы артқа тастап, Саратов өңірімен танысып, онан ары Еділге бет түзедік. Волгоград губерниясының қазақтар көбірек қоныстанған бір ауданына жетіп жұртшылықпен кездесу аяқтап, еркін әңгімеге көшкен кезіміз еді. Жөн сұрасып, таныс-біліс болған соң, әр тақырыпты бір қозғап отырғамыз. Менің Қытайдан келгенімді естіген әлгі ағайын:

— Саған таң қалып отырмын. Қазақстанға не үшін келдің?-деп сұрады. Мен де ол кісіге таңданысымды жасыра алмай:

— Тәуелсіз Отаным болған соң келдім,-дедім.

Бауырымыз маған аса бір аяушылық сезіммен:

— Естісек, Қытайда жағдай жақсы екен. Қарын тоқ, киім бүтін дегендей, ал сен болсаң, не істерін білмей отырған, ала дорба арқалаған елге келіпсің!

— Мейлі, қалай десеңіз де ол біздің Отанымыз ғой!

— Мүмкін сенің Отаның шығар, менің Отаным — Россия,—деді дауысын қатқылдау шығарып. Онан ары ойын білгім келіп:

— Жарайды, сіз жасыңыз келген адамсыз. Үйде бала-шаға, ұрпақ бар дегендей!..—дей беріп едім:

— Олардың да туған жері осы жақ. Кім қайда өмірге келсе, ол соның Отаны! Қай жер өмір сүруге қолайлы болса, сол сенің қонысың! Басқаның бәрі — бос сөз!

— Ұрпағыңыздың қазақ жеріне көшуін қаламайсыз ба?

— Бәрібір емес пе, аспан барлығымызға ортақ бір шатыр, жершары ортақ үйіміз. Оның үстінде қайда жүрсең де ажал келеді. Онда өлдің не, мұнда өлдің не? Жоқ, әлде Қазақстанда «өлместің суы» бар ма?-деген ағамыз менен асыға жауап күтті.

–Жоқ, әрине. Туғаныңыз қандай шындық болса, өлетініңіз де сондай шындық. Дегенмен, біртүрлі ойлайды екенсіз,-деді сыпайылық танытқан пішінде.

– Түк те біртүрлісі жоқ. Алыстан келген қонақ болған соң, сендерге амандаса келдім. Қандай патшаның басқаруы мәселе емес, бәрі де өтпелі. Ең бастысы, мен ата-бабамның қасиетті топырағында жасап жатырмын!-деді әңгіме осымен бітті дегендей.

Ертегілер мен аңыздардан өлместің суын іздеген батырды білетінбіз. Әлдебір қиял қанатында қалықтап, әлгі өлместің суын ішкіміз келгені бар еді. Бірақ ондай мәңгі жасартатын судың жоқ екенін есейе келе біліп, көзіміз жетті. Ал, өлмеу дегенді – ақыл-парасатты желкен етіп, жанқиярлықпен еңбектеніп із қалдыру деп түйдік. Біреулер тәрбиелі ұрпағын, енді біреулер жазған шығармасын, тағы біреулер шеберлікпен жасаған өнер туындысын қалдырады... Бізге әңгімесін әрлемей, нәрлемей дәл жеткізген ағамыз үшін өлетін адамға көп мазаланудың керегі жоқ екен. Көшіп жүргеннің көбі ақымақтар саналады. Өзбекстаннан, Қарақалпақстаннан, Моңғолиядан, Қытайдан миллионға жуық қандастар қарашаңыраққа қоныс аударды. Сол «ақымақтардың» арасында мен де болдым. Өзімді-өзім тергей бастадым:

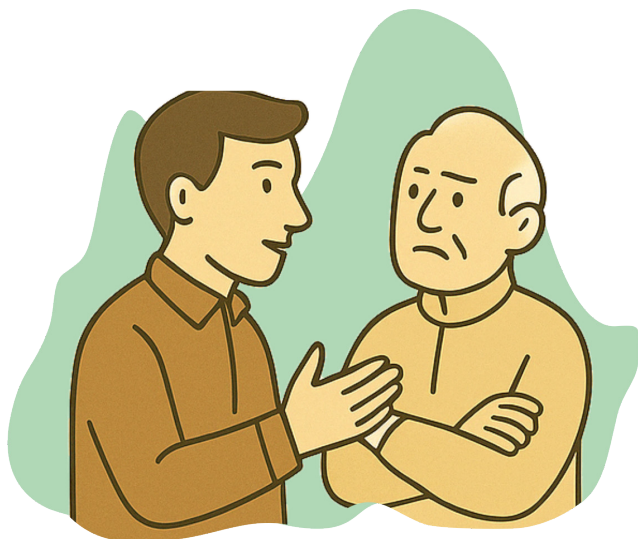
– Дәулетбек, сен бұл жерге тамақ іздеп келдің бе, әлде жайлы қабақ іздеп келдің бе?

– Тіптен олай емес!

– Онда не үшін келдің?

– Тәуелсіз Отанымның азат ұлы болып өмір сүрейін деп!

– Бұл сенің ғана ойың! Қазақ елінің бар қазаққа

ұстанған жүйесі бірдей. Айталық, сен келдің, ол келмеді. Біреуді кеудесінен кері итеріп, енді біреуді тартып жатқан ешкім жоқ. Біреу өлместің суын іздейді, біреу үйлесімді өмір ырғағына тербетіледі. Жаның нені қаласа, сол жағалауға жақындайсың... Бәрібір менікі дұрыс,—дейді ішімдегі үн.

— Өйткені мен, тәуелсіз еліме жетуді басты арман еттім. Қазақстан мен іздеген «Өлместің суы». Кім қалай қабылдаса, өз еркі... Мен өлместің суын тапқан адаммын.

Еділден өтіп, Екінші дүниежүзілік соғыстың соңғы нүктесі «Мамай қорғаны» деп аталатын биік төбеге шықтық. Биіктігі жүз метрге жуық қылыш көтерген қыз сонадайдан көзге ұрады. Ұлы жеңіске ескерткіш ретінде қойылған айбынды мүсін алысқа назар салып тұр.

Фашистер Батыс жақтан келіп қаланы қанға бөктіріп еді. Мынау сүйірленген суық қаруды биік көтерген алып адам Батысқа емес, Шығысқа қарап тұр.

ҚЫПШАҚ ҚЫСТАҒЫНДА
БЕНЗИН БАР

Амудариясын жағалап өрге салып келеміз. Бұл Хорезм уалаятының мақта егетін елді мекендері. Жол бірде қырға сіңіп құм төбелердің арасымен, бірде жазық ойпаңдармен созылып жатыр. Соққан желмен сусыған қызыл құм асфальт бетінен бір қабат торғын перде жасап, жылжып барады. Екпіндеген көлік дөңгелегі әлгі майда қабықтың үстінде қалқып келе жатқандай...

Машинаның жанармайы таусылуға жақын. Алдын ала естіген мәлімет бойынша, осы маңнан қол көтеріп жол тосқан балалар кездесуге тиіс. Бұл жақтағы техникалардың бәрі дерлік газбен жүреді. Жол бойы ондай газ құю бекеттеріндегі километрге созылған очередті жиі-жиі көріп келеміз. Бензин болса мүлде жоқ. Әлдебір жасырын жолмен, аткезшілікпен келген жанармайды тек қолдан ғана табасың. Төменгі жақтан естіген сөзімізге сеніп, баланың сұлбасы байқалмас па екен деп, жан-жағымызға қарап келеміз.

Алдымыздағы тағы бір қырдан асып түскенімізде, қараңдаған екі қараны көрдік. Олар да орындарынан тұрып, жол жиегіне жақындады. Қол көтеруін күтіп жатпай-ақ жүрісімізді баяулатып, алдыларына келіп тоқтадық.

Бізге көз қадап, көліктің мемлекеттік нөміріне қарап алған екі бала, алыстан келе жатқан жолаушылар екенімізге сенгендей:

—Қыпшақ қыстағында бензин бар!—деді.

Аман-сәлеміміз осылай басталды. Өзіміздің де іздеп келе жатқанымыз осы еді. Енді аз болмағанда жол үстінде ыдыс көтеріп, қолымызды шошайтып қалар едік. Ары қарай өтіп өзге балаларды іздеуге

де, баға таңдауға да мүмкіндік жоқ.

Баланың біреуі жол жағасында қалды да, екіншісі бізді оң жақтағы қырдан асырып алып кетіп барады. Қасымыздағы сөйлемесе басы ауырып кететін ағамыз сұрақтың астына алды.

—Атың кім? Қайда туғансың? Оқисың ба?..— деген көп сұраулардан соң білгеніміз: Соңғы кезде жанармай тапшылығы өршіп, ақшасы бар байлар ғана жүре алатын болған. Арзан газды құйғызуға бір күн уақыт кетеді. Біз кездескен балалар қазақ екен. Қазір жаз кезі. Каникул болған соң, жол бағып, көлік аңдып, бензині біткен жолаушыларды ауылға апарып, қожайынға «сатады» екен. Бес-алты шақырым жүріп барып «Қыпшақ» қыстағына кірдік. Ол бізді бір қақпаның алдына әкеліп тоқтатып, өзі ішке кіріп, үлкендеу сақа жігітті ілестіріп шықты. Қасымызға келген азамат көзімен шолып, көңілімен сүзіп, сәл кідірістен кейін көлігімізге өзі отырып ауылдың екінші жағына ала жөнелді.

Тұрқы өзгеше үйдің биік қақпасын аштырып, ішке кіргізді. Қақпаны жауып, іліп қойды. Сонсоң барып сұраған бензинімізге қол жетті. Бензин бакты толтырып, қолда бар қуыс ыдыстарға құйған соң ол жерден шығып, әлгі алғашқы үйге келдік. Баланы көлікке отырғызып артымызға қайттық. Қолына ақша ұстап көңілденіп қалған жас бала әңгімеге араласа бастады.

Жол бойында отырып тоқтатқан шоферлерді ілестірген бұлар анау алғашқы көкелеріне жеткізеді. Ол «тексеруші» міндетін өтейтін сүзгі. Өйтпесе осы өңірдің милициялары кәдімгі

жолаушылар секілді балаларды алдап келеді екен де, қара базардағы бензинді тәркілеп, күн көріп отырған ағайынды шығынға батырып кетеді. Егер келген кісілер күдікті болса, «Кім айтты бензин бар деп, ондай әңгіме жоқ!», -деп балаларды дуалды асыра қуып, келген машинаны ізімен қайтарады екен де, бәледен құтылады. Ал, біз секілді мүсәпір, кіріптар жүргіншіні жазбай танитын «тексеруші» сұранысты өтеп береді. Балалар сатылған заттың литріне қарап ақша алады. Жүргізуші неғұрлым көп алса, солғұрлым жақсы. Сонымен келісім бойынша баланы алған орнымызға жеткіздік. Әкешешелері қожайындарға жалданып мақта жияды. Ал, өздері тәулік бойы жол тосады. Қолдарына іліне қалған бірді-екілі көлік болса, көңілдері кәдімгідей көтеріліп қалады. Жасырын бензин сатқаны үшін «контрабанда» деген жаман аты тағы бар. Содан

қорқады. Босқа қарап отырса, халдері қиындайды. Бұл өңірде жеткілікті етіп салып қойған жанармай құю бекеті жоқ. Енді келіп халық өзі сатайын десе, құлғанадай қуып тексереді, қорқытады, үркітеді.

Амудария жағасындағы шағын ғана «Қыпшақ» ауылы артта қалып барады. Жол бойында өзбек акаларға жалданған қазақтың қара сирақ екі баласы ыстық күнде қызыл құмның жиегінде қаздыып тұр. Аңызак желмен қап-қара болып, қабарып күйіп кеткен. Тотыққан жүздерінен балалықтың бақытты нышаны байқалып тұрған жоқ. Аяқтарына қытайдың арзанқол сүйретпелерін іле салған. Күстенген тірсектері қайыстай қатып қалыпты. Көзіне қарап едім, шоқтанып жанып тұр екен, қайсарлықтың, төзімділіктің ұшқыны шашырайды.

—Ағалар, сіздерге көп рақмет, бірнеше күнге жететін азық алатын болдық,—деді бізбен бір сағатқа жолдас болған бала қоштасарда. Машинамыз алыстап барады. Жол бойында қолдарын бұлғаған «Қыпшақ» қыстағының екі баласы қимас сезіммен артымыздан қол бұлғайды.

Қарнымыздың ашып, ішегіміздің шұрылдағанын сезіп келеміз. «Жиырма шақырым жерде «Нұр-Ислам» деген асхана бар. Мұндағы бір ауқатты кісі Нұрсұлтан көке мен Ислам аканың құрметіне екеуін қосып солай деп атаған екен. Қарындарыңыз ашса, сол арадан тамақтана аласыздар. Онан ары Бұқара қаласына беттейсіздер»,—деген жаңағы бала. Алдымыздан қарауытқан үйдің сұлбасы көрінді. Шамасы, «Нұр-Исламға» жақындап қалдық.

КІШКЕНТАЙ
ОҚ, ИФА

Бұл осыдан жиырма жылдың алдында болған кішкентай оқиға еді. Он үш кісі 35 күнде жиырма мың шақырым жол бастық. «Шекара өңіріндегі қазақтардың жағдайымен танысу» Экспедетциясы Бәйтеректің түбінен басталып 360 градус шеңбер жасап Қазақстан, Ресейдің тоғыз облысы, Моңғолияның Баянөлгейі, Қарақалпақ, Өзбекстан елдерін аралап Бәйтеректің түбінде соңғы нүктесін қоюға бірер күн ғана қалып еді. Жолымыздың ақырына жетіңкіреп қалғанда бір кілтипан болды. Семейден шығып Қарағандыға тартып келеміз, одан ары Астана. Межелі мезгілде жету үшін күні-түні аялдамай көлікті көсілтіп айдап келеді.

Қарқаралы қаласына таң ата ілініп, артымыздан шоқтанып күн шығып таңғы сәулемен аудан орталығына кірдік. Алғашқы кездескен кісіден «Құнанбай қажы мешітін» сұрадық, бағытымызды туралап жіберді.

«Бұл жерге соқпай кетеміз» дегеніне қарамай, жол бастаушы бастығымызға батыл талап қойып ат басын бұрғызғамыз. «Мың естігеннен бір көрген артық» деп, Қажы атамыздың табаны тиген жерін көрмей, салдырған мешітіне түспей қалай ғана өте шығамыз?! Бастық бырыс-тырыс болып, міңгірлесе де, көптің тілегінен аса алмады.

Мешіттің алдына келіп тоқтадық. Ертай Айғали аға, Молдияр Серікбаев аға бар көліктен түсе-түсе қалып мешіттің есігін тартып көріп едік құлыптаулы екен, терезесінен ішке үңілдік. Құнанбай қажы «Аға сұлтан» болған кезінде осы Қарқаралыда тұрып билік жүргізгені, Абай 4-5 жас шамасында дәл осы жерде болғаны тарихтан аян. Алдымыздағы ағаштан жасалған мешітті

Құнанбай Өскенбайұлы өзі салдырыпты. Осы мешітте талай мәжіліс құрылып, ортаға Ағасұлтанды алып талай уағыз айтылғаны белгілі. 130 жылдық қасиетті мешіт көз алдымызда тұр.

Көкірегімізде исламға деген құрмет пен Құнанбай қажыға деген құрмет қатар бой көтеріп, Абай атамызға деген сағыныш санамызда жаңғырып, құштарлықпен жеткеніміз шын еді. Қайткен күнде мешіттің ішіне кіріп екі ракағат намаз оқып, артынан әруақтарға бағыштап Құран оқып шықсақ деп түйдік. Имам әлде мазун жақын жерде болу керек, мешітті ашқызып кіргеніміз дұрыс деп шештік. Таяу тұрған үйдің есігін қағайық, жөн сұрайық деп оқтала бергеніміз сол еді, бастығымыздың қатты ренішке толы ашулы дауысы саңқ етті.

— Әй, қызық адам екенсіңдер!... Осы жаққа бұрылмайын десем қоймадыңдар, енді мешітке кіреміз, намаз оқимыз деген не сөз? Көлікке шығыңдар! Кетеміз!—деді бізге тепсініп.

— Ағатай, мықтағанда жиырма минут кетеді, тіпті одан да аз, мешітке бас сұғып, Құран оқып аттанайықшы!...

— Жоқ деген соң, жоқ! Онсыз да уақыттан кешігіп барамыз, машинаға шығыңдар!—деді, қатаң түрде бұйрық раймен.

Басшыға бағынбасақ тағы болмайды, амалымыз құрып артымызға шегіндік. Бірақ, бәріміздің көкірегімізде «қап, әттеген-ай!» деген өкініш қалды. Сонша жерден келгенде мешітке кіріп, екі ракағат намаз оқи алмай қалғанымыз ақылға симай аттанып кете бердік.

Тау бөктеріндегі Қарқаралыдан шығып, Қарағанды қайдасың деп жолға түстік. Шопыр

бала көліктің газын басып ышқынтып келеді. Ауылдан шығып шамасы жеті-сегіз шақырымдай жүрген болармыз, көліктің бір жағы қисайыңқырап жолдың шетіне тарта берді. Шұғыл түрде тормозын басып кілт тоқтатты. Бәріміз тымырайып үнсіз келе жатқамыз, елендеп қарап, еңсемізді тіктеп көліктен сыртқа шықтық. Оң жақ алдыңғы дөңгелектің желі шығып кетіпті. Балон жапырылып, дискінің қыры жерге тиіп тұр. Көлігіміз тоқтаған жердің оң жағында шағын ғана көл жатыр. Шопыр жігіт дереу қимылдап машинаның артын ашып оны-мұнысын түсіре бастады. Бастық «От, Йолки!» деп санын сарт еткізіп ұрып қалды да, темекісіне қол созды. Бізден теріс айналып анадай жерге барып тағатсыздана шылымын сорып түтінін будақтатты.

Өйтіп-бүйтіп дөңгелегін ауыстырып, запшастарын орындарына қойып біткенше бір қауым уақыт өтті. Сағатқа қарап тұрғанмын, тұп-тура жарты сағат кетті. Бағана жиырма минутқа рұқсат етпеген бастық мазасы кете бедірейіп күтуден басқа ештеме істей алмады.

Басқалардың не ойлағанын білмеймін, мен мешітке кірмегенімізден болды дедім. Мешіт Алланың үйі, бас сұғып аят оқып, ғибадат жасау мұсылманның парызы, оның бергі жағында Құран дәметкен қаншама әруақтар жатыр... Құнанбай қажыны да елемей өте шықтық. Біз болсақ, жау шапқандай тұра қаштық, оқыра тиген тайыншадай тайып тұрдық. Енді міне, қара жолдың үстінде қабарып қарап тұрмыз. «Әруақты жерден ат үркеді!» деген осы шығар, Межелі жерге Алла бұйыртса жетесің, бұйыртпаса жетіп көр!...

ТАҒЫ БІР ШАНА

Көптен бері қар жаумағандықтан қыстың қызығына қанбаған балалар ақ қар мен көк мұзды көп күтті. Жаңа жылдан кейін жауған қар алдымен Алатауды бүркеп, онан ақ көрпесін етекке қарай соза түсіп тауға сүйеніп жанбастай жатқан Алматыны толығымен жапты. Ағаштарға оратылып мақтадай байланған қар тон киген атадай күжірейіп алған. Көшелер күреу бермей жол жағасы үймек-үймек. Жатақхана алдында қалың бала ойнап жүр. Қыс қызығына арқа-жарқа болған олар суыққа қарамай мәз-мәйрам. Жатақхана алдында жұмыстың артын жимай кететін құрылысшылардан қалған үйілген құм жататын, сол төбешікті қаптап тастаған қар таптырмайтын сырғанаққа айналыпты. Базардан келе жатып қарнымның ашқанына қарамай жүрісімді баяулатып, шуылдаған балалардың ойынына еріксіз мойын бұрдым. Олардың арасында өзімнің ұлым мен қызымда ойнап жүр. Ойнап жүр дегенім әшейін сөз, басқаларының бәрінде арнайы сырғанаққа лайықталған дөңгелектер мен базар шаналары бар. Төбешіктің басына сүйреп шығып басын бұрып отыра қалып жолындағы балаларды қаға-соға зуылдап жүр. Менің ұлым мен қызымның қолдарында жәшіктің жыртылған картоны. Аналармен таласа-тармаса төбешікке шығып қарға төсеп үстіне құйрықтарын қойып екі аяқпен тебініп сырғанайды. Сар қағаз қанша ұзаққа барар дейсің, тоқтап қала береді. Оларды артынан келген шаналар соғып өтіп ұмар-жұмар болып жатқаны тағы. Оған қарап жатқан олар жоқ

аяздан қып-қызыл болған жүздерінде қуаныштың табы, күлкінің ізі...

Күн еңкейіп ақшам үйіріліп келеді, екі бетімнің ұшы дызылдап суықтың кәдімгідей өтіп бара жатқанын сездім де, менің мұздағаным мынау, балаларда тоңған болар деп жақындап барып дауыстадым. Мені көрген ұлым мен қызым қағаз «шаналарын» көтеріп алып маған беттеді. Жұрттың балларының бәрі базар шанамен сырғанап жүр де, менің құлындарым қағазбен қалбаңдайды. Көңілім нілдей бұзылып қолқама тас тығылғандай шиыршық аттым. Жасаураған жанарымды оларға көрсетпей жатақханаға қарай беттедім.

Барахолка деген ханбазарда қытайға біржағы аудармашы, бір жағы жеке күзетшісі, енді бір жағынан сатушысы болып жұмыс істеп жүргенмін. Келіскен айлығымнан сырт әр күні түскі тамағым үшін 200 теңге беруші еді. Айлыққа әлі бірталай уақыт бар, оған қарасам қар еріп, қызығы кетуі мүмкін. Мен ертесінен бастап шақылдаған сар аязға қарамай төрт күн түскі тамақты ішпей ақша жинадым. Қалтама 800 теңге түскен соң ойыншық сататын жерге барып шана іздедім. Ол кездегі баға бойынша 750 теңгеге шана сатып алып, 50 теңгені автобусқа төлеп үйге жеттім. Ол күні күндегіден ертерек қайттым. Жатақхана алды ыю-қыю балалар майрағайда-тайрағай сырғанақ теуіп ойнап жүр екен. Кәдімгі соғыстан жеңіспен оралған солдаттай жақындап келіп ұлымның атын атап «Өркен» деп шақырдым. Ойнап жүрген балалар маған мойын

бұрды... Балам орнынан тұра сала қолындағы картонына бір қарадыда анадай жерге лақтырып жіберіп тұра жүгірді.

– Бізге шана әкелдіңіз бе?

– Иә, сендер ойнасын деп шана әкелдім. Қарындасың екеуің кезектесіп сырғанандар!

Жүзіне қарап едім қуаныштан екі көзі бал-бұл жанып тұр екен. Балалардың алдында иығы көтеріліп еңсесінің өскені сөзсіз. Өзімде өмірде бір іс тындырғандай жүрегімді мақтаныш сезімі кернеп шаттанып тұрмын. Ақша дегеннің де адамды бақытқа бөлейтін кезі болады-ау!...

Өтіп бара жатқан өмір, әне-міне дегенше жиырма жыл артта қалыпты. Аш та болдық, тоқ та болдық. Бар да болдық, жоқ та болдық. Тіршілік өз ырғағымен тербетіп барады. Ешбір өкінішіміз жоқ. Немерем үш жасқа толып бір кезде қолымыз жетпеген ойыншықтарын алдына үйіп жатырмыз. Жуықта ғана аударып бітірген кітаптың қаламақысы да қолыма тие қалды. Пайғамбарымыз (с.ғ.с) «Жұмыскердің маңдайының тері кеппей еңбек ақысын төлендер!» деген екен. Міне кеше біткен жұмыстың бүгін ақшасын санап алуда бір рахат. Баяғы барахолкаға тарттым. Астаң-кестең болып базардың орны өзгеріп, бір кездегі континерлер әкетіліп, оның орнында қабат-қабат сауда орталықтары салынып, базар жұтынып тұр. Салған жерден ойыншық базарына беттедім. Көзіме оттай ыстық болған шананы сұрадым. Бағасы 3500 теңге. Құны жиырма жылда бес есе өсіпті. Шананы

көтеріп үйге келдім.

–Мінеки, немереме қаламақыма шана алып келдім. Күнде бір уақ сыртқа шығып көршілердің баласымен ойнасын!

–Е, жақсы болған екен, баяғыда суық күнде тамақ жемей ақша үнемдеп балаңа шана әкеліп едің, енді екпеттеп жатып қағаз кеміріп шана әкелдің... Бұған да шүкір!–дейді немеремнің апасы.

Осы кезде сөзге араласқан балам:

–Иә, есімізде!.. Бізге шана әкеліп ойнаттыңыз, міне, енді, немереңізге шана әкелдіңіз. Алла бұйыртса енді жиырма жылдан соң шөбереңізге бір шана әкеліп беріңіз!–деді жүзіме тура қарап.

Шынымен де, енді бір шана әкелетіндей уақыт болса ғой!...

Meypin

Ғасырлардан жалғасып келе жатқан көшпенділіктің ен-таңбасы менің өмірімде тайға таңба басқандай сайрап жатыр. Бір жерде тұрақтап қоныстана алмаған отбасымыз мен оныншы сыныпты бітіргенше төрт маусымда төрт рет көшіп малшылардың арасында өмірлерін өткізді. Сол дәуірдің орталауын тауысқан әкем ел арасында сауатты қазақ, оқыған жас есебінде ең әуелі аудандық шаруашылық мекемесі арнайы ашқан курстан өтіп мал дәрігерлік куәлік алып, дәрі-дәрмек (аптикалық) сумкасын арқалап ауылға келіпті. Осылайша мал дәрігері болып жұмыс атқарып жүрсе де, есеп-қисапқа жеттік болуына байланысты бухгалтер болып та көп жыл істеді. Кейіндеп көп ішінен көзге түсіп, ауылдағы үлкен үш мал шаруашылық бөлімшесінің бірінің бастығы болды. Ол кезде оны қытайша «Дүйжаң» дейтінбіз. Сөйтіп жүргенде баяғы жас кезінде оқыған мал дәрігерлік мамандығы кәдеге жарап тағы бір мәрте оқытып, білімдерін толықтап емтиқан алады. Сол жолы нәтижесі жоғары деп саналып «штатқа» өткізіп мемлекеттік айлық тағайындап тұрақты жалақы алып тұратын қызметкер санатына көтеріліп көңілі өскен кезі болды. «Штат» ұғымы ол жақтағы елге түсінікті болғанымен соңғы буын, мұндағы ағайындар білмеуі мүмкін. Аздап аялдап түсіндіре кетейін.

Хатқа түскен бес мың жылдық тарихы бар қытайда «оқу оқып мәнсәпті болу» дейтін жаңылмайтын қағида бар. Оқу ең алдымен білім алу үшін емес, болашақта мәнсәпті болып жақсы

тұрмысқа жетіп қиналмай, абыройлы тірлік етуді көздейді. Сол үшін жағдайы келетін, қолында қаржысы барлар үміт артқан баласынан нәтиже күтіп перзентін оқытқан. Оқыған бала мерзімін бітіріп мемлекеттік емтиқаннан өтсе қызмет берілген. Бұл дәстүрлер бертінгі жылдарда яғни патшалық заманнан социализмге өткен заманда «штат» деген жүйемен ауыстырылып диплом алған немесе куәлік алған толымды шәкірттерді штатты етіп бұйрықпен қызметке тағайындап отыратын болған. Штатқа өткен адамның тұрақты жұмысы болады, өзгелер диірменге барып бидайдан ұн тартып әбігерге түскенде бұл топтағылар арнайы дүкендерінен ақ ұн алып ақ нан жейді. Сумай, күріш өзгеде таңсық ішпек-жемектер олардың қолындағы кітапшасына (кінечкасына) жазылып ай сайын норма болса да, беріліп отырады. Олардан туған балалар да «шан-пың-лияң» (товарни астықпен қамдау) дәрежесінде өмір сүреді. Көрер көзге диқан-шаруалар мен оқыған кадрлердің арасында жер мен көктей парық болушы еді. Ол кадрлердің басқалардан көптеген артықшылығы болатын, айталық қызметке мінетін белесебеті, киетін жұмыс киімі (гұң-зо-фу), отыратын үйі беріледі. Штаттылар ай сайын жалақыларын алып отырса, диқан мен малшы жыл соңындағы есепте бірақ көреді. Осы секілді абзалдықтары болғандықтан да қолынан келгендері «оқу оқып мәнсәпті болуға» ұмтылатын. Бұл сонау патшалар заманынан қалған дәстүрдің түрі өзгерген формасы болатын. Мемлекеттік қызметке

қабылдау, ұлықтыққа өткізу емтиқандарында өзге кәсіптік сабақтарды айтпағанда тұрақты түрде тіл-әдебиет, математика, тарих пәндері болыпты. Әсіресе әдебиетке маңыз беріп оқи алатынын, жаза алатынын тексеруден өткізіп өлең әлде қара сөзді мәнерлеп көркемдеп оқуды алдыға қойып отырған. Бұл үрдіс соңғы дәуірге де лайықты деп табылып айқын дәрежелік түзім мен мұндалап тұратын.

«Штатқа» байланысты бұлайынша айтып отырғаным, қарапайым бір қазақтың ауыл арасынан шығып жасы отыздан өте сол арман болған штатқа өтіп «шанпыңлияң» болып ақ нан жеп отыруы әрине мәртебе саналмай ма!... Ал, мен болсам штатты кадрдің баласымын, қатарында орны бөлек бала болып жүруінде қызыққой. Міне осындай артықшылығым болсада, бір кемшілік ылғи алдымнан шығып отырды. Әкемнің жұмысы мал шаруашылығына байланысты болған соң ылғида көшіп жүрді. «Ұшарын жел біліп, қонарын сай біліп» жазда жайлауда, қыста қыстауда таудың қуысында, боранның өтінде өмірлерін өткізді. Оның үстіне партияның тапсырмасы қалай ұйғарылса кадрлер сонда. Балаңның оқуы, басыңның ауырғаны бес тиын. Міне, осы тұста өзі де оқудың дәмін татқан көзі ашық әкем «осы баламнан бір нәрсе шығады» деп мені оқытты. Оқытқанда бесінші сыныпқа дейін «көшпелі мектепте» оқыдық. Ол деген төрт маусымда орнын ауыстырып отыратын, елдің ортасы осы болар деген жерге құрылатын

уақытылы мектеп. Қыста соқпа тамнан жасалған үйде оқысақ, жазда киіз үйде, шатырда, ашық аспан астында, ағаштың көлеңкесінде оқитынбыз. Байкүс мұғалімдерде «бұйрық қатты, жан тәтті» деп боқшаларын арқалап ат-өгізін мініп тепеңдеп бізді оқытатын. Ең қиыны бесінші сыныптан кейін көшпелі мектептің мүмкіндігі жоқ еді, оны сөзсіз түрде аудан орталығынан барып оқуға тиіс болатынбыз. Жол айырығы сол, не оқуды тастап мал бағып кетесің, не бір амалын тауып орталыққа барып оқуды жалғайсың.

Ақылдаса келе әкемнің қарындасының үйіне яғни жездемнің отбасына жатып оқуымды лайық деп шешті. 6-7-8 сыныптардағы оқуым сол жездемнің үйінде өтті. Ол кезде толықсыз 8 жылдықпен аяқтап 9-10 сынып толық орта болып есептеледі. Дәл сол мен толық ортаға көшкен жылы әпке-жезем жұмыс бабымен басқа ауылға көшіп кетті де, менің жатар орным ойландыра бастады. Көп қатарлы толықсыздан соң техникумға сынау тапсырамын ба, әлде толық ортаны бітірген соң жоғары оқу орнына Дашуеге (университетке) тапсыруым керек пе? Сабағым ойдағыдай, ендеше оқуды жалғастырғаным дұрыс. Олай болса, қайда жатамын?

Әке-шешем ақыл тапқандай болды. Атамыздың тамыры, дәм-тұзы араласқан ұйғыр досы марқұм болып кеткен Рахайыл ақсақалдың шаңырағына апаратын болды. Бұл кісілермен болған қарым-қатынастары тым арыдан басталса керек, атамыз Нарынқолдың Сүмбе, Шалкөде

өңірлерінде жасап 1916 жылғы Қарқарадағы Албан көтерілісіне қатынасып «Қилы заманның» қырына тап болып, 16 жылы қытай асып, заман өзгеріп, ел тынышталып, патша тақтан құлап, қызылдар билікке келген 17 жылы шекарадан өтіп Нарынқолға қайта көшіп келген елдің ішінде атамекеніне табан тірепті де, кейін Сталиндік зұлматтың шағында 1932-1935 жылы еріксіз елден кетіп қытай ауыпты. Ал, Рахайыл ақсалда Шонжының Ғалжат елді мекенінде туып өсіп Гүлсімхан апамен үйленген шағында халық жауларына қарсы «қара құйынның» төніп келген зобалаңында Құлжа жақтан қытай жеріне жетіп, артынан Өртеkes өңіріне келген екен. Көшпенділердің малы бар, отырықшы елдің диқаншылығы бар. Бірін бірі толықтап біте қайнасып үйір-айқас болып туысқаннан да артық болып кеткен жағдайы бар. Сол тамырлық

олардың балаларына өтіп бізге жетті.

Қыркүйек айы басталып жұрттың бәрі өрлі-қырлы шапқылап әбігерлене бастады. Әкем мені бір атқа мінгізіп астыма қоржынымды салып, артыма орын-көрпемді бөктертіп Рахайыл ақсақалдың үйіне алып келді. Отбасында екі адам тұрады екен, бірі жасы жетпістен асқан Гүлсімхан апа, енді бірі апаға қарайлап күйеуге тимей отырып қалған Ташгүл әпке. Бұл кісілерді бұрында жақсы танитынмын, барыс-келіс, алыс-беріс жүріп жататын. Мереке-мейрамда әсіресе орталықтағы мешітке келіп айт намазын оқыған соң, бұл үйге атбасын бұрып «айт мұбарак болсын!» деп өліге Құран бағыштап, апаның халін біліп аттанатынбыз. Өзім де үлкендерге ілесіп талай рет бұл кісілердің отбасына келіп-кетіп жүріп, таныс болғандығымнан аса қысылып кеткемін жоқ. Оның үстіне шешесі мен қызы екеу ара өтіп жатқандықтан қол-аяғы жеңіл баланың келгені олар үшін де қуаныш болды. Титтей қынжылыс танытпай мені қабылдап алғанын ішім сезді.

– Гүлсімхан апа, шаруашылықтың тірлігі өзіңізге белгілі, балаңызды әкеліп тапсырдым. Сіздердің отбасын ең қолайлы деп келіп отырмын... Сізге аманат!—деп, әкем де ағынан ақтарылып жатыр.

– О, не дегенің, екі торының бөтендігі жоқ. Сені Ағияз баламнан кем көрмеймін, ендеше бұл бала менің немерем емес пе!... Алдымен бір Құдайға аманат де, сонсоң бізге!—деген, апам да өз

кезегінде ойындағы сөзін айтып жатыр.

Гүлсімхан апама аманаттап бола, мен мініп келген атты жетегіне алған әкем кідірмей ауылға қайтты. Алда жол ұзақ, күтіп тұрған шаруалар шаш етекпен... Қашаға дейін шығарып салып артыма қайттым. Ол кез сондай бір жүдеу заман едіғой, аудан орталығы десекте жетіспеушіліктен соқпа там, қоржын үй, қоршау ағаштан немесе аласа таммен айналдырылады. Кірер ауызға әсемдеп қақпа салатын шама қайда, екі басына үш тесігі бар екі діңгек орнатылып соған үш шанжаны көлденең өткізіп қоятын. Өне соны «Қаша» (Қақпа деген секілді) дейтінбіз.

Осы үйде шындап қалғаным көзім жеткен соң айналама анықтап қарай бастадым. Бұл кісілер ертеректе қоныстанғандықтан жерді молынан иеленіпті. Оның үстіне жер қадірін білетін ағайын, тағы бір жағынан ризықтарында осы ауладан ажыратып отырғаны анық. Ұзынынан салынған үш ауызды үйге шығыс жағына жалғап қора-қопсы, сарай, тауық катек салыпты. Үй алдындағы арықты бойлата ағаш егіпті де оның арғы жағына картошкы егіліпті, картошкының әлі қазылмаған кезі, түптеліп топырақ үйілген сол түйенің беліндей жуан, теп-тегіс, сабақтары ірі-ірі, арасында бір тал арам шөп көрінбейді. Топырағы әбден майдаланып әлде неше рет қопсытылғаны аңғарылады. Онан ары тақта-тақта сәбіздің көкбұйра сабағы шашақталып қоюланып шығып, жайқалып тұр. Оның қатарында мен біле бермейтін неше тақта (кайзы) көктің бұдырсыз

бірдей болып өсіп тұрғанын көрдім. Үйге ең жақындау тұсында тоған жиегінде әралуан гүл ырғалады. Қызылды-жасылды қауашағы жарылып, иісі бұрқыраған гүлді көріп көңілің көтерілгендей. Мен өскен сақарада, жүрген жайлауда гүлдің неше түрін көріп жүрсем де мынадай ретті, жинақы өсіп тұрғаны некен саяқ. Осы екпелердің арғы жағындағы кең алқапта шөп өсіп тұр. Кезінде жоңышқа шашқаны анық, уақыт өте келе жоңышқамен табиғи шөп араласа бітісіп кетіпті. Қораның төбесіндегі жиналған шөп осыған дейін бір рет шабылып алынғаны болу керек, мынау өсіп тұрғаны тағы бір шабуды күтіп тұрған секілді. Тұтас меншікті жер таммен қоршалып ішкі жағына ағаш егіліпті. Көбі қарағаш, онан ақ терек, сөгет отырғызылыпты. Өттең біздің аудан салқын, алма піспейтіндіктен жеміс ағаштары жоқ, өзге өсетін ағаштың бәрі көкке бой созып тізіліп тұр.

Осыларды бір айналып шолып шығып қора жаққа беттедім, күндіз болған соң қора бос тұр. Төрт жерде қазық және бас жіптер керегеге ілініп қойылыпты. Келесі бұрышындағы қоршауда бұзаулар бос күйінде аяқтарын көсіп тастап созылып жатыр. Қорадан шығып тауық катекке үңілдім. Кішігірім үй деуге болатын катекте қыт-қыттаған тауықтың нобайы молдау. Мөлшермен 40-50 болу керек. Кейбіреуі көлденең ағаштарда қонақтап отыр, кейбіреуі ұяда шөже басып жатыр. Сары сабанмен жасалған қаз-қатар бірнеше ұяда әлде неше жұмыртқаның ағараңдап жатқанын

көзім шалды. Жаңа туған жұмыртқалар екені анық.

Бағанағы біз келгенде қатты үріп дауыс беріп, шынжырды жұлқа тартқан көкшулан Қасқырит мен үйден қайта шыққанда мойнын бұрып бір қарап қойды да дыбыс шығарған жоқ. Бұл кісілер жартылай диқан, жартылай қалашық тұрғыны. Штатты кадр немесе мемлекет қызметкері емес. Бар ас-ауқатын өздері ажыратып отырғаны белгілі. Маған мынаның бәрі таңсық әрі қызық... ненің болса да реттілігі, тәртібі ұнап барады. Шөбі мен көгі де, тауығы мен жұмыртқасы да сөйлеп тұрғандай әсерге бөлендім.

Есік алдында біраз кідіріп қалған секілдімін, Гүлсімхан апам сыртқа шықты, қолында ақ шелегі бар. Менің неге айналып қалғанымды ол кісі де біліп отырса керек.

— Балам, ауламызбен танысып шықтың ба? Бүгіннен бастап бұлда сенің өз үйің, өз заттарың!... Ендеше бері жүр!-деп, тауық катекке ертіп келді.

— Әр күні осы уақытта жиналған жұмыртқаларды алатын едім. Ішіне кірейін,-деп, есігін ашып еңкейіп ары өтті. Бірнеше ұядағы жұмыртқаларды шелекке салып қайта шықты. Шамасы жиырманың үстінде болу керек. Баяу, баппен сөйлеп жүр.

— Тауық елу шақты, туатыны бар, тумайтыны бар әйтеуір күніне жиырмадан асырып жұмыртқа береді. Жинап қоямын, дүкеншілер үш күнде бір келіп өздері әкетеді. Тиын-тебені күн көрісімізге, шәй-тұзымызға жетеді. Ет таусылса тамаққа

қосамыз,—деп маған түсіндіре тіл қатып жатыр.

— Үйге кірелік, Ташгүл әпкеңнің де келетін мезгілі болып қалды. Кешкі тамағымызға даярланайық!—деді, еңкейіп бара жатқан күн көзіне бір қарап алып.

Осылайша оқуым жалғасып, екіұдай болған көңілім орнына түсіп тынышталып қалдым. Жаз бойы кездеспеген сабақтастарымызбен шұрқыраса табысып көрген-білгенімізді айтысып жатырмыз. Жаңа оқулықтарымызды алып кітапқапты толтыра тырситып үйге қайттым.

— Сабақтан шаршап келдің, шәй ішіп алағой, сонсоң сабағыңды қарайсың!—деді, Гүлсімхан апам жылы жымыып. Шашын шашау шығармай толық жауып, басына салған орамалын артынан байлап екі ұшын алды жағына түсіріп жүретін. Гүлді торғын көйлегі тобығына дейін түсіп тұратын. Үй ішінде аяғына мәсі киіп жүреді де, сыртқа шыққанда калошын сұғып алатын.

Алғашқы сабақ күнінің қызықтарын, сыныпта қанша бала бар екенін айтып бердім. Біз шәй ішіп бола бергенде қаша жақтан мәңіреген сиырдың дауысы естілді. Апам маған бұрылып,

— Бүгін «Розыхан» алдымен жеткен екен, мен дастарқанды жиыстырып, шыныларды жуып қояйын, сен шығып қашаны аша бер!—деді.

Далаға шықсам орауыз қоңыр сиыр қашаға мойнын үйкеп тұр. «Е, апамның Розыхан дегені осы сиыр болды-ау» деген оймен қашаны түсіргенім сол еді. Ол тура қораға тартты. Қартөшкіге, көк-сөкке кіріп кетер ме деген күдігім

бекер болды. Ашық тұрған қораның есігінен ішке кіріп бір қазықтың қасына келіп тоқтады. Осы кезде Гүлсімхан апам да артымнан келіп сиырдың бас жібін мүйізіне ілді. Қаша жаққа беттеп едік аржағынан тағы бірі келді.

– Имм, «Мүтәшхан» екінші болып сен жеттің бе?-деп қояды сиырының мойнын қасып тұрып,

– Әлгі екеуі қайда?–деп, Мұташханмен сөйлесіп жүр. Олда апаға жауап бергендей мойнын қайыра артына қарап озандата мәңіреді...

Мұташхан түп-түзу жүріп өз қазығына барып басын ұсынды. Біз осылайша іркес тіркес келген төрт сиырды «салтанатты» жағдайда күтіп алып ешбір әуресіз орны-орнына байлап тастадық. Енді апа шелегін алып шығып сиыр саууға кірісті. Мен бұзауларын салып идіріп беріп отырдым.

Жаңа шелекті көтеріп шыққанда қол шәугімді де ала шығып қасына қойып еді, Әр сиырдың бауырына отырмас бұрын шәугімдегі сумен еңкейіп тұрып емшектерін жуды.

– Сен келіп жақсы болды, әйтпесе сиырларды идіріп, бұзауын тартып уақытым кететін, міне енді, жұмысымыз жеңілдеді...-деп қояды. Басқасы басқа сиыр сауғызу мен бұзау салу маған үйреншікті жұмыс еді. Ара-тұра сұрап қоямын.

– Сонда, сиырларыңыздың бәрінің қойылған аты барма?

Гүлсімхан апасырдың бауырында отырғанда жұмған аузын ашпайды екен, әбден сауып болып орнынан көтерілгенде ғана сөйлей бастайды.

– Балам, сұрақтарыңа енді жауап берейін,

сиырды ыждағатпен, шын пейілмен, назарыңды сала отырып саусаң жақсы сүт береді, алаңдап отырып, немқұрайлы саусаң, ол да мейірін салып жебіндісін сарқып бермейді. Бұл сиырларды көп «тәрбиеледім» бірден осылай бола қойған жоқ, әуелі аттарын қойдым, өріске айдадым, алдынан шығып күтіп алып үйді көрсеттім. Мұнда біріншіден, бұзаулары бар, екіншіден, жылы қора, жейтін жемі бар, үшіншіден, сөйлесетін, мұңдасатын «достығымыз» бар... сол үшін жолда бөгелмей тура келеді. Олар өз аттарын жақсы біледі.

Қаншама малды ауылда жүрсек те байқамаған екенмін, біздің қазақтар осылайша көңіл бөлер ме? Сиырдың көптігінен бе, әлде немкеттілік пе, аса назар аударып жатқанын көрмеппін, «айт, қарасан, шоһ!» деп таяқпен жіберіп ұрып жатқанын көп көрсем де, басынан сипап «Наурызгүл!» деп шақырғанын естімеппін.

– Гүлсімхан апа, сіз үйде отырып-ақ сиырдың мәңірегін дауысына қарап қайсысының келгенін жазбай танысыз, оны қайдан білесіз?

– Балам, дүниедегі дыбыстар, әуендер, сөздер бірі-біріне ұқсамайды, құстың сайрағаны, иттің үргені, бақаның шұрылы бәрі сөз. Сол секілді сиырдың мәңірегін де әр алуан және өзіне ғана тән қасиет. Мен оны ажырата аламын, қай сиырдың дыбысының қалай шығатыны өзіме аян. Өкпесімен мәңірейме, көмекейінен мәңірейме, мұрнымен мәңірейме құлақ салсаң бірден байқалады. Олар қашаға келгенде маған дыбыс

беріп, кіргізіп алуымды сұрайды.

– Имм, менің көзім жетіп тұр, бірақ түсінер емеспін. Ауылда жылқыны «моһ-моһ» деп, қойды «кұру-кұру» деп, сиырды «ауқау-ауқау» деп шақырғанды білемін, алайда ат қойып шақырмаған екенмін. Ал, олардың үні бәрінікі бірдей секілді.

– Құлақ қойып тыңдай берсең, зейініңді шоғырландырсаң, келе-келе өзің-ақ ажырата аласың!... Адам іштен оқып тумайды, Құдай сана берген соң, көре-көре көсем болады, сөйлей-сөйлей шешен болады дегендей, онанда тереңге үңіліп қарасаң сыры ашыла түседі, бәрінде өзіне тән тіл бар.

Иә, Гүлсімхан апа сұңғыла, әр басқан қадамы, сөйлеген сөзі, дағдыға айналған жұмыс тәртібі бар, өте шөгел. Бір нәрсені ұмытып қалу, кешіктіру деген ол кісіде жоқ. Үйде дұттар бар, жас кезінде шерткен болу керек, қазір қолына алмайды. Ара-тұра Ташгүл әпкеміз ілулі тұрған

жерінен алып құлақ күйін келтіріп бір мұңлы әуендерге салып ұзақ-ұзақ шертеді. Шанағы үлкен, мойны ұзын демесең аумаған домбыра. Дауысы жоғары. Соншалықты әнші болмаса да Ташгүл әпкеміз ән қосып қоңыр дауысымен түпкі бөлмеде ұзақ құйқылжытатыны бар.

Ташгүл әпкенің Мәрзия деген қазақ досы бар, әсіресе сол қыз келгенде екеуі түпкі бөлмеге тығылып алып ұзақ әңгімеге кіріседі. Кейде күлген дауыстарын естимін, кейде дуттармен айтатын мұңлы ырғағы еріксіз назарымды аударады.

Йурәкниң арзусиға,
Бу өмүр йол қоймайду.
Салдиң сән әндишигә,
Сөйгиниң кундә ойлайду.
Әй-й-й!
Яйрим-әй-й-й!

Дария бар аримизда,
«Өт!» дәйсән, өтә алмаймән.
Душмән көп аримизда,
Өзәң кәл, итә алмаймән...
Әй-й-й!
Яйрим-әй-й-й!

Е, байқұс әпкем-ай!... баяғыда күйеуге тиіп бала-шағалы болып кететін адамсыңғой! Бағың неден байланып, басың неге мұңлы болды екен?!... Бұл менің байыбына бармаған балалық қиялым еді.

– Апа, дуттар шерте білсеңіз, неге қойып

кеттіңіз?—деп сұрасам, ол кісі терең бір күрсініп алып, мұңлы дауыспен өткен бір шежірені айта бастады.

Ұлдан екеу, қыздан үш перзентіміз бар еді. 1962 жылы Жұңго (қытай) мен Советтің арасында шекарада «Май оқиғасы» болып үш күн екі жақта шекараны ашып тастапты. Сол кезде Құлжадағы ауылшаруашылық техникумында оқып жатқан балам Ілияс сабақтастарымен бірақ жолға шығып, Қорғас шекарасынан Советке өтіп кетіпті. Іле, Алтай, Шәуешек өңірлерінен естіп үлгіргені дүр етіп жөңкіле көшіпті. Шекараға жақын отырғандары өз тұстарынан арғы бетке сең-тасқындай лап қойыпты. Біз құлағдар болып буынып-түйінгенше шекара жабылып тастай қатты да қалды. Қайтеміз енді, үлгіре алмадық. Сонымен баламыздан тірідей айрылып «ішкеніміз ірің, жегеніміз желім» болып, пұшайман болып шерменде күй кештік. Баяғыда қашып келген жеріміз еді, енді бұл халық арғы бетке қашып өтіп кетті. Заманның желі біресе оңнан, біресе солдан соғып жұрттың басы әбден қатты емес пе!... Кейін хат келді, алғашында Өзбекстанға жіберіпті, артынан ата-бабамның жері Алматы облысы деп бері жақындап Талғар деген ауданға қоныстандым, әйел алып үйлі-баранды болдым деген. Сөйтіп тірі екеніне қуанып жүргенімізде не себеп болғанын білмейміз, ол қайтыс болып кетті. Қазасын көзбен көрмеген соң көңіл сенбейді екен, болайын деп тұрған бала болатын, ішіміз өртеніп, жүрегіміз күйді. Бауырымның тілім-тілімі шығып,

басым қапақ секілді мәңгіріп қалдым!... Артында Гүлбаһар деген қыз қалды деп естідік. Өне соның дертінен қайғы-қасіреті ішіне түсіп отағасымыз Рахайыл мархұм болып кетті. Менде өлудің аз-ақ алдында қалдым, мынау балалардың тілеуін тілеп сабырға келіп басымды көтердім. Өне сол кезден бастап дұттарды қолыма алған емеспін.

Апамызды енді біле бастағандаймын... Үйдегі радио қабылдағышты ылғи шетке, анығы советтік толқындарға қоятын. Әлі құлағымда «Алмутидин сөзливатимиз» деген, кейде «Озбэкстонниң пойтакти Тошканттин сөзливатимиз» деген дауыстарды еститінмін. Әуелде мен қазақша, ол кісі ұйғырша сөйлесіп жүрдік. Негізі апамыз қазақшаны толық түсінеді, менде осыған дейін жүрген ортама байланысты, оқыған әдеби кітабымның ықпалымен ұйғыр тілін жақсы білетін едім. Бір керегі болар деп бірте-бірте ұйғырша сөйлесетін кездеріміз де аз емес еді. Апам ұйғырдың ескі тілдерін көп қосып сөйлейтін. Сол кездегі ұйғырлар майды «май» деп атаса, менің апам «Яғ» дейтін, басқалар жүнді «жұң» деп атаса, ол кісі «мойы» деуден жазбайтын.

Ұйғыр тіліндегі кітап демекші, ол кезде ханзушадан (қытайшадан) және шетелден аударылған әдеби дүниелер ең әуелі ұйғыр тілінде жарық көретін, кітапқұмарлығымыздың арқасында қазақшасының шығуын күтпей-ақ, ұйғыр тіліндегі нұсқаларын алып оқи беретінмін. «Су бойында», «Үш патшалық хисасы», «Батысқа сапар», «Қызыл сарайдағы

түс», «Мың бір түн», «Қалың орман, қарлы дала», «Қызыл жартас» ...секілді тарихи романдарды кесек-кесек қалпымен ұйғыр тілінде оқыдым. Тағы бір жағынан 1966-1976 жылдар дауылдай дүрілдеп өткен «мәдениет төңкерісінде» әбден тұралаған оқу-ағарту саласы күрсүлдері ғана болатын. Кәсіптік қазақ мұғалімдерінің жетіспеуі салдарынан сабақты ұйғыр ұстаздарда беретін. Міне, осылар жинала келе Гүлсімхан апамыз екеумізді тіпті де жақындата түсті.

— Өзімнің кіндік қаным төгілген құтты мекенім Ғалжат, баламның барған жері Алматы, жүрген ортасы деп радиоға құлақ қоятыным сол, арғы жағынан Ілиясым шыға келетіндей көремін,- деген апам көзіне жас алып ауыр күрсінді.

Сондай күндердің бірінде сырттағы байлаулы жатқан итіміз арсылдап үре бастады. Сәл-кем тыңдап алған апа маған қарап,

— Балам, қашаға сенің әкең келіп тұр, шамалы қызу болу керек... Сені көргісі келген шығар,-деді жылы жымыйып.

Сыртқа шықтым, қашаның сыртында бәйге қарагерімен аттың буын бұрқыратып әкем тұр. Танауы желп-желп еткен жануар бір орында тұрмай шыр көбелек ұршықша айналады. Анадай алыста тағы атты екеудің қарасы көрінді.

— Салаумаликум!

— Әликісалам! Жағдайың қалай? Ертеден бері жұмыстан қолым тимеді. Мынау шешеннің бергені, мә, ал!-деп қоржыннан аузы буылған дорбаны суырып алып маған лақтырып жіберді.

Мына екі сомды керегіңе жұмса!-деп еңкейіп келіп қолыма тигізді.

– Басқа айтарың болмаса кеттім!-деді де, аттың басын бұрып тақымын қысып қалды. Онсызда әрең тұрған қарагер ытқи жөнелді де, анау екі кісіге қосылып екпінін тежемеген күйі тартып кетті.

Қолымдағы дорбаны сығымдап ұстап артынан қарап тұрдым, келесі көшені айналып көзге көрінбей кеткенде барып «енді еш жерге бөгелмей тура үйге барса жарар еді!» деп артыма бұрылдым.

– Гүлсімхан апа, әкем асығыс екен, түспеді, мынау сізге деп дорбаны ұсындым.

– Әкең ақ көңіл жақсы жігіт, өзімнің Ағиязым секілді. Заманның ыңғайы солай шығар, «атаңда көрмегенді ботаңда көресің» деп, атқа мінген азаматтардың көбі ішетін болып жүр, маған көрінгісі келмеген шығар, әйтеуір аман болсын!-деді.

Ол күні көп сөйлесуге зауқымыз болмады, жатаған дөңгелек жозыға шұқшиып, тапсырмаларымды орындаумен болдым.

Осы ұйғыр ағайындар жанды күтуді жақсы біледі. Төргі бөлмеде Ташгүл әпкеміз жатады да, Гүлсімхан апа екеуміз ауызғы бөлмеде «қаңның» үстінде жатамыз. Үйдің бір бұрышындағы ошақтың моржасы екеу болады. Жазда бірден сол арадан шығарған моржамен түтін тік көтеріледі. Қыста үйді жылытуға ыңғайлап бірінші көмейді жақсылап бекітіп екінші көмейді ашады. Сыпының

дәл ортасынан көлденең жүргізіп моржаның тұрқылығын келесі қабырғаны бойлатып жоғарыға шығарады. Төсек орнымыз дәл сол жылу (түтіннің жолы, жылы еден) жүргізілген қаңнің үстіне салынады. Таң атқанша оттың табымен арқамыз жып-жылы болып маужырап тұрып ұйықтайтынбыз.

Уағында тойып тамақ жеуімді қатты қадағалайтын. Ол ылғи «балам, қарның тоқ жүрсе, миыңа сабақ жақсы қонады. Аш адамның ойына дәріс кіре ме!» деп, баяғыда біреу, шайтанға:

– Топырақ жейсің бе?-десе, Ол:

– Май қосып берсең, жеймін,-депті деп күлдіретін. Қолы берекелі, жасаған тамағы сондай дәмді болатын. Қуырған картошкысы, түйген мантисы, созған лаңманы айтып-айтпай тіл үйіретін.

– Апа, осы сіздің тамақтарыңыз неге сонша дәмді?-деп сұрайтынмын. Жымиып қана күліп

қоятын да сөзін бастайтын.

– Өзің де білесің, бізде бар зат елдің бәрінде бар. Суымыз бір, отынымыз бір, ұнымыз бір... солай емес пе? Ендеше, тамақтың дәмінің әр алуан болатыны ең әуелі пейілге, ыждағатқа байланысты. Әр ісінді ыхласыңмен қолға алсаң берекесі артады, тураған етінді, құйған майыңды, илеген қамырыңды «бісмілла!» деп қолға алып, ынта-жігерінді жұмсасаң, Алла дәмін кіргізеді. Анығырақ айтсам, тамаққа сүйіспеншілігіңді, махабатыңды қосып даярлайсың. Ол сонда ғана дәмді болады, тойымды болады. «Қазан қайнатпайтын қатын болмайды, бабын табатын болса» депті, бұрынғылар. Әйел өз міндетін атқарғаны абзал.

Ауылым есіме түсіп кетті, шынында көшкен елдің тамағына сын жоқ. Сүрі етті асып, үгіп тұрып турап, нарын жеген кездің ғажап болатыны рас, алайда ұйғырлардай алуан түрлі тамақ жеуге шартың келе бермейді. Қосатын заттарың, дәмдендіргіштерің, асықпай баппен жасайтын уақыт жоқ. Сонымен ертеден кешке жұмыстан қол тимейді де бұйырғанын жейсің. Гүлсімхан апа өзі қандай таза мұнтаздай болса, істеген ісі ретті, жасаған тамағы ғажайып таңлайда дәмі қалатын. Кейде ет бітіп, тамақтың реті келмегенде қарап отырмай «баяғы да апаларымыз аш қалсаң алва же!» деген екен деп, темір ыдыстағы қайнаған судың үстіне қойдың майын салып, ішіне екі шақпақ қант қосып қайнатыңқырап, үстіне себезгілеп ұн салатын. Ұнды үздіксіз түрде аз-

аздан араластырып пысыратын. Ең соңында бал секілді шұбатылып қоюланған кезде оттан алып, ортаға қойып, нанға жағып жеп шәй ішетін едік. Енді айтпаңыз, аздау болса да аузыңнан кетпейді. Кей күндері тауықтың оншақты жұмыртқасын шағып оған май, ұн қосып, су құйып, аздап тұз салып ұзақ араластырады. Әбден бабына келтіріп барып «құймақ» пысыратын. Әйтеуір тығырыққа тірелмей жол тауып отыратын. Аузынан «жоқ» деген сөз шықпайтын, «Алла қаласа болады!» дегеннен танбайтын.

Үйде сабақ қарап отыр едім ит үрді, ошақ жақта шәй демдеп жүрген апа маған қарап,

– Бұл келген Ағияз балам екен. Алдынан шығып үйге кіргіз!-деді жүзіне күлкі үйіріліп.

Сыртқа шықсам қашадан өтіп жақындап келеді. Ағияз аға апаның тұңғыш ұлы әкемнен үлкен. Анадайдан айғайлап сөйлейтін әдеті бар.

–Ой, балам қалдарың қалай? Апаңның денсаулығы жақсы ма?

Мен жауап беріп болғанша екінші сұрақ, онан үшінші сұрақ... Сөйтіп жүріп үйге жеттік. Анасы мен баласы ұзақ жыл көріспеген жандардай құшақтасып амандасты. Саулығын сұрап, немерелерінің жағдайын сұрап арқа-жарқа болды да қалды. Бір заманда сөздің реті маған келгенде,

– Гүлсімхан апа, осы сіз мөңіреген сиырдың дауысынан оның қайсысы екенін ажыратасыз, үрген итке қарап өткенде әкемнің келгенін, бүгін Ағияз ағаның келгенін үйде отырып-ақ, жазбай таныдыңыз... Қалай білетініңіздің байыбына бара

алмадым,-дедім, әуесқойлығым онан сайын аса түсіп.

– Әй, соны мен де білмеймін, менің апам сондай кісі!...-деп, Ағияз аға басын шайқап мәзмәйрам. Апам бізге мойын бұрып,

– Өткенде де айтқамын, сиырдың мөңірегені, тауықтың шақырғаны, иттің үргені олардың тілі. Құдіретті Раббымыз оларға дауыс берсе, бізге түйсік берді. Тек назарыңды салсаң түсінесің. Оны құлақтың естуімен, жүректің сезімімен, ішкі түйсіктеріңмен ажыратасың!-деді. Мен содан кейін де сол үйдің сиырларын да, итін де көп тыңдадым. Бірақ ажырата алмадым және «тілдерін» түсінуге қабілетім жетпеді. Құдай Тағала әр адамға әр түрлі қасиет береді, апама алғырлық, сұңғылалық, көрегендік нәсіп етіпті.

Гүлсімхан апа радионы көп тыңдайтын, ол кезде Алматы және Ташкент ұйғыр тілінде арнайы бағдарлама тарататын. Солардың әсіресе ән-күйін қозғалмай отырып беріліп тыңдаушы еді. Үнсіз тұнжырап отырып басын шайқап-шайқап қоятын. Ондай кезде қызы Ташгүл де, мен де апаның мазасын алып назарын бөлмейтінбіз. Радиодағы халық нақшасы (әні) соңына жеткенде барып орнынан тұрып бірден далаға шығып кететін. Сол кезде ақырын басып артынан менде шығатынмын. Апам кетпенін көтеріп ауладағы бақшасына кетіп бара жатады... Жүрісі баяу, қабағы түсіңкі күйімен қолындағы сайманымен өсіп тұрған көкөністердің түбін қопсыта бастайтын. Картошкы жақсылап су ішсін деп, солды айнала

ағатын су жолын тазалайтын. Менде қарап тұрмай қолыма күрек алып апаның бір жағына шығып жұмысқа қосылатынмын. Ебін тауып сөз бастап апаны қалың ойдың орманынан, тұмшалаған қою тұманнан алып шығуға тырысатынмын. Құдай оңлағанда реті табылып бір әңгімені бастап жіберетін едік те, зілдей ойдың салмағынан арыла бастайтын.

Менің негізгі міндетім сабақ оқу, артық жұмысқа салмайтын. Онсыз да жығылып сүрінетіндей шаруа көп емес. Картошкы қазу, көкөністерді жинауды суық күз түспей реттеп, ұраға түсіретінін ұраға, кептіретінін кептіріп орны-орнына жайғастырғамыз. Сиырлар күн-делікті өз тәртібінен жаңылмайды, тауық та күніне бір мезгіл далаға шығып жайылады да ұясына қамалады. Сыртта көп жүргізбейді, себебі қашадан шығып кетсе қаңғыған ит қуалап кетуі мүмкін, одан қалса апам оларды есік алдына саңғытып ауланы ластатпайды. Жемін ұясына шашып шашау шығармай есігін жабады.

Күзде картошкы қазған кезіміз есімнен кетпейді. Картошкы жинайтын болған соң, ол жексенбіде үйге барған жоқпын. Таңғы шәйімізді ішіп алған соң, жұмыс киімімізді киіп, күрек кетпенді даярлап аулаға шықтық.

— Балам, алдымен сабағын жұлып, топырағын сілкіп шетке тасимыз. Қазғанда күрекке оралып кедергі келтірмеу үшін солдың үстін тазалап алайық!-деді, жұмыстың жөнін түсіндіріп. Бұл онша қиын болған жоқ, төрт-бес шөнекті аршып

алған соң қолымызға күрек алдық. Шөнектің бір жақ жанында тұрып күректі топыраққа басып қалғаным сол еді, «кірші!» етіп топыраққа бойлап барып тоқтады. Күректі қайыра топырақты аударып қалғанымда үш-төрт картошкыны қақ бөліп кесіп тұрып ашыққа шығардым. Кесілген картошкының жартылары жарқырап табанымның астында жатыр. «Қап, әттеген-ай!» деп қалдым, қапелімде не айтарымды білмей ыңғайсызданып. Гүлсімхан апа қасымда тұрған болатынын. «Оқасы жоқ балам, былай қазу керек!» деп, өзі күректі топыраққа салды. Байқасам, мен сәл ілгері барып, үйілген топырақтың төбесінен күрек салыппын да, көрінбей жатқан картошкыны турап тастаппын. Апам артына шегініңкіреп күректі көлбеу ұстап бір жанынан топырағын аударды. Біреуі де кесілмей алдымызға жамырап шыға келді. Енді менде дәл апа секілді бүйір тұстан көлбете қазып аударып бастадым. Шүкір, жаз бойы жақсылап су ішіп, үш қайтара арам шөбі жұлынған солдан жұдырықтай ірі картошкылар бірінен соң бірі домалап шыға бастады. Сөйтіп жүріп сәбізді де күректі тура салып турамай ебін тауып қазып алдық.

Былай босқа жүру ыңғайсыз болған соң істеп жүрген жұмысымғой, нем кетеді, апамызға көмегім болсын деп өзім қалап алған міндетім қораның төбесіне шығып шөп суырып малдың түнгі азығын даярлаймын. Шөпті сырап етпеу және су өтіп шіріп кетпеу үшін төбесін бұзып қопармаймыз, біржағы үнемдеу мақсатымен

жанынан келіп суырамыз. Кейде қолмен, кейде ағашқа сапталған имек темірді бойлата сұғып сонымен тарта суырамыз. Келесі бір қалаған жұмысым ауыз суымызды тасу. Жазда аса қиыншылық жоқ, әр көшедегі көмілген трубадан шығарып қойған, су алатын үйшіктер бар. Судың белетін алдынала сатып аламыз. Әпкішке екі шелекті іліп алып ел қатарлы кезекке тұрамыз. Кезегіміз келгенде қағаздағы шелек санын кемітіп сыздырып, шүмектен су толтырып жолға түсеміз. Ал, қыс басталғаннан су мәселесі де күрделіленеді, су тарататын үйшіктердің алды ұзынсонар өчирет, сыздықтаған су, көк тайғақ мұз қатып жатады. Тайғанап жығылып суын төгіп алып екі санын шапалақтап жылап отырған қыз-келіншектерді талай көрдік. Су шығып тұрса тағы мейлі деші, сөйтіп жүргенде қатты аяздан трубалар қатып су

ақпай қалады. Жұрттың бәрі әпкішке шелектерін іліп қалашықтың шығысында қомақты суы бар Қонақай өзеніне беттейді. Ең мықтағанында сүйретпе жер шанаға тұндарын (су құятын темір ыдыс) байлап шығатын. Көбінде ол жоқ болған соң, әпкішпен таситын. Апам жасы ұлғайған адам, маған дейін су тасу Ташгүл әпкеміздің мойнындағы жұмыс екен, өздігімнен өтініп су әкелуді сұрап алдым. Апаның үйі қалашықтың жоғарғы жағы, өзенге кемінде үш шақырым жерде. Сабақтан келе салып шәйімді ішіп алып екі шелекті әпкішке іліп суға кетемін. Шамасы әр шелекке жиырма летрге жуық су сияды. Үй болған соң судың істетілер орны көп, қайткен күнде ертесі мен сабақтан келгенше жететіндей етіп екі рет әкелемін. Қысты күні беті ашық шелекпен су тасудың ең бір қорқынышы, жолдың ақ қар көк мұз болып қатып жататыны... Өте сақ абайлап жүрмесең, аяғың тайып жалпаңнан түсесің де, еңбегің еш болып суға қайта барасың. Әр басқан қадамыма қадағалап, мамырлап басып барып келетін едім.

Мен судан келгенде Гүлсімхан апа есік алдынан күтіп алады, еңкейіп екі шелектің түбін жерге жақындата бастағанымнан тартып, ол кісі де әпкіштің шынжырынан демеп қойысып жібереді. Суды тегіс жерге орнықты етіп қойған соң:

– Ал, балам, әпкішінді анда апарып қой, өзің үйге кір! Суды өзім кіргіземін,-деп, бір шелекті көтеріп есікті ашады. Әпкішті орнына ілген соң, менде қарап тұрмай екінші шелекті көтеріп

апаның артынан үйге кіремін.

– Ой, балам-ай, сонша алыстан су көтеріп келіп шаршадыңғой, қарыс жерден өзім-ақ кіргізіп алар едім!...– деп маған кейіп, қолымдағы шелекті өзі алатын.

Жексенбі ұсақ-түйек жұмыстарды тындырып, сабақтың тапсырмасын орындап уақыттың қалай өткенін білмей қалдым. Дүйсенбі таң ата апа шәйімді берді, тездетіп мектепке қамдандым. Апам түпкі үйден киімдерімді алып шықты.

– Балам, киімдерінді жуып қойдым, мінеки, ауыстырып киіп ал!...–деді, жейдемді қолыма ұстатып жатып, ер-азаматтың жағасы кірлемей керек!–деп, өзі ақырын басып сыртқа шығып кетті.

Әнеу күні шешкенде жағасы қыршылып, әбден сүзіліп кеткенін көргенмін, енді міне басқаша. Жейдемді жуып, қырқылып жыртылған жағаны өзіндей материалмен жамап білдірмей тігіп қойыпты. Гүлсімхан апаның киім тігетін машинасы жоқ еді, сөйте тұра ине-жіппен асқан шеберлікпен жымын білдірмей, майда тігіспен қалпына келтіріп қойған екен. Тас көмірдің толық жанып, түтінінен арылған шоғын ішіне салып қыздыратын дәу шойын үтігі бар болатын. Сол салмақы үтіктен шыққан жейде бырыс-тырысы жазылып, тап-таза мұнтаздай болып тұр. «Әй, ардақты апам-ай!... Шешемнің алыста екенін білдірмей, мына істеген жұмысын қарашы!...» деп, ойладым жейдемді киіп жатып.

Гүлсімхан апа шәй үстінде өткен-кеткен оқиғаларды тәптіштеп айтып отыратын. Сөзінің

көбі 1962 жылы «май оқиғасында» советке босып өткен топтың ішіндегі баласы Ілиясқа келіп соға беретін. Үйде фото-суреттерді салған рамка бар, онда отағасының, отбасының және Ілиястың әлде неше суреті тұратын. Баласының қазақстанда жүрген кезінен де суреттер бар болатын. Әр суретті тәптіштеп таныстырып, қай кезде қай жерде түскенін, бүге-шігесіне дейін жаймалап отырып айтудан жалықпайтын. Онан қала берді апаның екі нәрсеге пейілі алабөтен түсетін. Бірі үйдегі құмыраларға отырғызған гүлдері, екі үйдің терезесі алдына қойылған тәштектер әрең сиып тұрушы еді. Әр күні қолына қайшысын алып сарғайған жапырақтарын, қисық бұтақтарын кесіп, күзеп түзеп жатады, топырағын босатып, қолшәугіммен еппен гүлдің түбіне су құйып, ашылған гүлдеріне телміре қарап рахаттанып тұратын. «Балам, гүл деген ғажап нәрсе!... үйдің ауасын тазартады, көңіліңді көтереді, қолыңа бір уақ жұмыс болады» деп отыратын. Екінші жақсы көретіні «Еткеншәй». Иә жұрттың айтып жүргеніндей «ет пен шәй» емес, кәдімгі ұйғырдың тамағы Еткеншәй. «Тамағы» деп салмақ сала айтқаным, сырлы ыдысқа бұқтырылып самасы сүзілген қою қызыл шәй, онан қайнаған су (қайнақсу), қаймағы қалың сүт, және тұз салынады. Осы заттар өзінің мөлшерінде араластырылып үлкен кесеге құйылып алдыңа қойылып, қойдың құйрық майымен ұнды араластырып пысырып даярлап қойған «талқаннан» бір қасық салынады. Одан басқа еткеншәй үшін кептірілген «Тоқаш жидеден» бірер тал салады. Апамыз өзі

тандыр нанды қолына алып әйбаттап ұсақтап үзіп, бір уыс етіп, өз қолымен кесеге (біз жақта кішісін шыны, үлкенін кесе дейміз) салып береді. Еткеншәйдің ерекшелігі нанды басып тұрып ішу. Бір кесе ішіп, болдым дегеніңе көнбейтін, тағы бір кесені қоярда қоймай құйып беретін. «Апа, нанды өзім турап алайын!» дегеніме мүлде көнбейтін. Әр жолы өзі нанды ұсақтап бір уыс етіп шәйіме салудан жалықпайтын. Сол күндерден қалған бір естелік, осы кезде алдыма шәй келсе, еткеншәй болмаса да, өзім байқамай отырып нанды майдалап үзіп шыныма салып жіберетін әдет қалды. Әрине Гүлсімхан апаның шәйіндей қайдан болсын, дейтұрғанмен шәйге нантурап ішу, әдетіме айналып сол кезден қалған дағдым еді.

Мен оқу бітіріп келіп өз ауданыма, соның ішінде баяғы өзім оқыған мектепке «штатты» мұғалім болып жұмысқа тұрдым. Аптасында болмаса да айында бір рет апамды іздеп барып тұрдым. Бұрынғыдай емес, белі иіліп бойы еңкіш тартып мен барғанда қолын қабағына апарып күнсала қарайтын. Асықсам еткеншәйін беріп, асықпасам лаңмиянын созатын. Үйге кіргеннен шыққанға дейін әңгімеміз бір бітпейтін. «Оқу бітіріп келдің, қызметке шығып адам болдың!» деп, маңлайымнан иіскеп қарсы алатын. Арасында Ілияс баласын айтуды да ұмытпайтын. «Балам тірі болса, ендігі бір іздеп келер еді!... Қалай ғана өліп қалды екен!... Артында бір қыз қалды деп еді, ол да жат жұрттық болған соң, суырылып шығып, қытайда апам бар, дей алмай жатыр-ау!» деп, өзімен-өзі болып күңіренетін.

Уақыт шіркінде тоқтау барма!... Жас өседі, жарлы байиды, «Дүние — үлкен көл, заман — соққан жел, алдыңғы толқын ағалар, артқы толқын інілер, кезекпенен өлінер, баяғыдай білінер»-деп, бір тоқтасақ, тағы да Абайға соғып,

«Жас-қартаймақ, жоқ-тумақ, туған өлмек,
Тағдыр жоқ өткен өмір қайта келмек.

Басқан із, көрген қызық артта қалмақ,

Бір Құдайдан басқаның бәрі өзгермек»-деп, заман алға жылжып дүние жаңарады екен. Кәрілік келсе берген дәрінің де, жасаған күтімнің де себі болмайтыны белгілі. Апамыз төсек тартып қалды дегенді ести сала салыпұрып жеттім, энеукүні ғана өзі кіріп шығып жүрген кісі бірден ауырлап қалыпты. Мен қасына барып «Гүлсімхан апа, амансыз ба? Халіңіз қалай?» дегенімде көзін ашып басын изеді. Жанары ішіне тартып ұяшығына батыңқырап кетіпті. Мазасын алмай артыма шегіндім. Осыдан екі күн өткенде «қайтыс болды» деген қаралы хабар да жетті. Әке-шешем, өзге де туыстар тобымызбен бардық, ұйғыр, қазақ болып кісі көп келді. Жарықтық айналасына сүйкімді, қолы ашық, мейірімді, қайырымды жан болғандықтан естіген пенде аяғы жетер жердегінің бәрі жиналыпты. Мен барып сәл тұрған соң, шамасы Ағияз ағамнан шыққан ой болса керек, менің беліме ақ шүперек әкеліп байлады. Бұл ең жақын адамдардың беліне байланатын қазалы болған әулетті білдіретін жоралғы болатын. Мені де апаның бір баласы деп жақын көрсетіп тұрғанына ішім жылыды. Онан сайын көңілім босап көзіме лықсып жас келді.

Әйелдер, қыз-келіндер үйде жылап жатыр, Ағияз аға бастаған еркектер жағы есік алдында «Ой, анам, ой берекем! Бізді тастап қайда кеттің!» деп апаны жоқтап жатырмыз.

Ұйғырларда мәйітті ұзақ сақтамайды, даярлық жұмыстары бітсе, кешіктірмей жанбасын жерге тигізеді. Таңға жуық тынысы тоқтап, ел ерте құлақтанғандықтан жерлікке шұғыл кіріскен көршілер түске қарай қабірін даялапты. Бесіннен кете жиналған жамағат жаназа намазына қамданды, дәреті жоқтар құман көтеріп қораны айналып барып дәрет ала бастады. Өлімге келгендердің ең сауапты амалдарының бірі қайтыс болған кісінің намазына тұрып дұғасының ішінде болу, сол үшін еркек кіндікті бірі қалмай сапқа тұрады. Мұсылман болған соң дәретсіз тұру деген болмайды. Арулап жуылып, «жеңсіз көйлек» ақ кебінін кигізіп, онан ақ киізге орап белі буылған апамызды сыртқа алып шығып есік алдында көлденең тұрған табытқа жатқызып сыртына кілем жапты. Жігіттер табытты көтеріп қыбыла жаққа алып жүрді. Мәзүн «Ассалату жаназа!» деп үш мәрте дауыстады, әр дауыстаған сайын олар сәл кідіріп, табытты төмендетіп, төмендетіп барып қайта көтеріп алып жүрді. Табыт жерге қойылды, жұрт абыр-сабыр тікелерінен тік сапқа тұрды. Молда сөйлей бастады.

— Құрметті жамағат, намаздың дұрыстығы саптың түзулігіне байланысты, оқтай болып тұрыңыздар! Мархұм Гүлсімхан апамыз жалғанның жарығын 85 жыл көріпті, оның балағатқа толмаған 12 жасын шығарып тастағанда

73 жас жасаған болады. Осы мезгілдің ішінде парыздары мен қарыздарының бәзісіні ада қылды, бәзісіні қаза қылды. Ада қылғаны алдынан шықсын! Қаза қылғанының кифаратына сансыз дән (бір мөшек бидай), бір қой жанды мал садақа беріп отыр. Араларыңыздан кембағал міскін кісі болса, алдыға шықсын! Ақы иелерінің беріп отырған садақасын қабыл алсын!—деді көпке естірте.

Шамалы күбір-сыбырдан соң алдыға бір мүсәпір кісі шықты. Имам «Сіз, мына кісінің орындалмаған амалдарының кифаратына беріп отырған садақаларын қабыл алдыңыз ба?» деп үш рет сұрады. Алушы кісі де «қабыл алдым!» деп үш рет қайталады.

— Ендеше, Апаның ұлы алдыға шығыңыз, тіршілік болған соң біреуден ине-жіп, біреуден нан-шәй алып ұмытып кеткен болса, немесе жоқтық қол байлау болып қайтара алмаған болса, ол адам куәсін ертіп келіп осындай кезде осындай затымды алып еді десе бересіз бе?—деп сұрады. Көңілі қаяу, көзі жасты Ағияз аға қарлыққан дауысымен «беремін» деп уәде етті.

— Онда жақсы, орныңызға тұрыңыз! Құрметті жамағат апамыздың ақыретіне сауапшылық үшін 99 мәрте абзал зікір «Лә Илаһа Иллалла!»—деп маған ілесіңіздер! Жұрт имамға ілесіп зікір тартып бола Молда «Сафрасс!» деп жүзін қыбылаға бұрды.

—Ниететтімәйеладамныңтөрттәгбірліжаназа намазын оқымаққа және жамағатқа имамдық етуге! Жүзімді қыбылаға қараттым, қыбылам Қағыба, ұйыдым Құранға! Халисина Илалла!

Аллаһу акпар!-деп құлақ қақты. Соңына жетіп оң жағына бір, сол жағына бір «Ассалаумағалайкум Рахматолла!» деп сәлем беріп, дұға жасап бет сипаған соң, «апамыз қандай адам еді?» деп сұрады. Көпшілік тегіс «жақсы адам» деп дүр ете қалған соң «Ендеше мәйітті алып жүріңдер!» деді зор дауыс.

Осылайша сұңғыла асыл апам сыны кетпеген қалпымен, Ағияз ағам мен Ташгүл әпкеме бір күн азабын арқалатпай кәрілік жетіп ақ ажалымен пәниден бақиға көшті. Барлық жұмырбасты пендеге ерте ме кешпе бір келетін ажалдың шалмасы деген осы. Ту баста анадан туған кезде, молда әлде инабатты қария атымызды қояды екен. Байқасақ сол ат қойылған күні мынау жалғаннан сөзсіз қайтатынымыз ескертілетін болыпты. Сол күні намаздың азаны шақырылып оң құлағымызға үш мәрте «сенің атың пәленше!» дейді, онан соң парыздың хаматы түсіріліп сол құлағымызға үш рет «сенің атың пәленше!» деп дауыстап болып дұға жасап, батасын беріп «Аллаһу акпар!» деп бетін сипайды. Бірақ азан шақырылып хамат түсірілсе де намаз оқылмайды. Өне сол «несиеге» қалдырылған намаз пенде әлемнен өткен күні жамағатпен парыз-уажіп болып оқылады екен. Бұл да көп адам назар сала бермейтін өмірдің бір құпиясы болса керекті.

Қанша жақының болса да өлгеннің артынан өлмек жоқ, өмір өз ырғағымен сырғи береді, тірі кісі тіршілігін істейді. Өткен ғасырдың 1991 жылы біздер үшін ұмытылмас қуанышты шақ туды. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін

алды. Егемендігін жариялап әлемдегі 200-ге жуық дербес мемлекеттердің қатарына өтті. Бөркімізді аспанға атқан біздер сол сәттен бастап отанымызға жетудің амалын іздей бастадық.

Құдай сәтін салып тәуелсіздіктің екі жарым жылы өткенде, мың бір қиындықтар, көлкөсір қағаздардың әлегінен кейін 1994 жылдың 30 маусымында шекара асып қасиетті атақонысымызға табанымыз тиді. Ол өзі ұзақ әңгіме... Құжаттарымызды реттеп, тұрар жай, істер жұмысымызды ыңғайлап алып оң солымызға қарай бастадық. Қытайдан кетерде Ағияз ағама жолығып арнайы қоштасып, баяғы «май оқиғасында» шекара асқан бауыры Ілиястың Алматыда қалған жалғыз қызының әдірісін алып алғанмын. Хатпен бірге суреттер берді. Шамаданды ақтарып тереңдегі хатты шығардық, қаланың шығысы мен батысын ажыратып қалған кезіміз, «орбита» ықшам ауданындағы көрсетілген мекен-жайға барып есік қақтық. Арғы жақтан жас келіншек келіп есік ашты. Алғашында бейтаныс біздерге тосырқай қараса да, «үйге кіріңіздер! жоғары шығыңыздар!» деп ілтипат көрсетіп жатыр. Таныстық, жөнімізді айттық. Есік ашқан келіншек Гүлбаһардың өзі болып шықты, күйеуінің аты Алимжан екен.

– Мен де Гүлсімхан апаның бір ұлымын. Мархұм апа баласы Ілиясты, сіздің әкеңізді жиі-жиі есіне алып, аузынан тастамайтын. Сол үшін қазақстанның әуе кеңістігіне, эфирге құлағын түріп «Алмутидин сөзливатимиз!» деген радио бағдарламасын үзбей тыңдайтын. Гүлбаһар деген

немерем бар деп сені де жиі айтып аузының суы құрушы еді. Міне хат, міне сурет... Мына кісілер сол жақтағы туысқандарың деп, алдына жайып салдым. Гүлбаһардың жанары жасқа шыланды... мүмкін өзін өмір бойы аңсап өткен әжесін ойлады, әлде шекара деген сынаның халықты қақ жарған қасіретін ойлаған шығар! Мүмкін ерте қайтыс болып кеткен әкесін сағынды!... Екі көзінен жосып ағып жүзін жуып бара жатқан жасты сүртпеді. Ал, менің аз да болса бойым жеңілдеп Гүлсімхан апамның алдындағы бір борышымды орындағандай тәп-тәуір сергіп қалдым.

Жершары бір тұтас болса да, жүздеген бөліктерге бөлініп тікен сымдармен қоршалып тасталған. Қытай мен Орыс ортасынан қақ жарып екіге бөліп алған қасиетті мекенімізде адасқан қаздай халық қасірет жұтуда. Біреу әкесінен, біреу баласынан тірі айрылып алыстан аңсайды!... Міне енді сау басымызға сақина тілеп біз де елден кеттік. Әке-шеше арғы бетте зарилеп қалды. Қашан көреміз, қашан қосыламыз? Ол тек Алланың ғана еркінде! Алыстағы ана топырақта қалған Гүлсімхан апамды ойлап, көз алдымдағы Гүлбаһардың сағынышқа толы көңілінен бұлақтай ытқып, жанарынан лықсып аққан жасты көріп алқымыма өксік тығылды.

«Алдыңғы толқын ағалар,
Артқы толқын інілер,
Кезегімен өлінер,
Баяғыдай көрінер»-деген осы шығар!

НЕСІБЕЛІ АПА

Мен бес жасқа толып есімді біліп қалған кезім. Атамның бейнесі, апамның бейнесі еміс-еміс көз алдыма келеді. Атам бұлдыр, апам оған қарағанда айқындау. Айқын болатыны, сол жылы қыста шешем бір жаққа барып келу үшін атқа мініп кетіп бара жатты... Бір нәрсе шағып алғандай «шарр» етіп бақырып жылаған мен, артынан тұра жүгірдім-ау деймін. Шешем қайрылмаған күйі кетіп бара жатыр, қар тізеден келеді, мен неге екенін білмеймін жалаңаяқпын. Құйын-перен қуып барамын. Аяғымның мұздағанына да қарамасам керек. Шешем желе-жортып ұзап кетті, сонда да бірдемеден құр қалғандай дедектеп жүгіріп барамын. Бір кезде қарулы қол желке тұсымнан шап беріп ұстап жұлқа тартты. Артыма жалт қарасам мені қуалап келіп бүре түскен апам екен, ол кісі де кәдімгідей еңтігіп күннің суығына қарамай, терлеген болу керек орамалынан бу бұрқырайды. Тыртысып алға ұмтылғанымға бойбермей, тыпыр еткізбей өзіне жақындата тартып тұрып құйрығымнан шапалақпен салып-салып жіберді. Бағанағыдай емес, арыным басылды. «Сенің шешеңнен басқа кісі, кісі емес пе? Қайда безіп барасың? Түс алдыма!» деді қатулы қабақпен әмір етіп. Күннің суығынан апамның арыны қатты болса керек, екі сөзге келмей алдына түсіп енді үйге қарай безіп бердім. Үйден жалаң аяқ, жалаң бас қашып шыққан менің құйрығыма шапалақ қаттырақ тиіп кетті, аяқ-аяғыма тимей жүгіріп келемін. «О, балшық, шешені тапқан екенсің!

Біздікі бекер сор болған екенғой!» деп артымнан жітірмелете басып дебейлеп келеді. Бір жағы ашуы бар, бір жағы немереге деген қызғанышы бар арыны күшті. Үйге келіп есіктен кіре төр алдында отырған атамның артына тығылдым. «Әй, Қарақыз, болды енді, баланы сонша қорқыта ма екен! Бір жолғы ашуыңды маған бер! Ендіғары келіннің артынан ермейтін болады» деді, маған араша болған атам.

Сол күнге дейін қалай өмір сүрдім, қандай оқиғалар болды? Біреуі де есімде жоқ. Көз алдымда қыс кезіндегі қалың қар, атпен желе-жортып бара жатқан шешем, безектеп жүтірген мен пақыр, қуалап барып ұстап алып, қуып әкелген апам, араша сұрап ұрғызбай қалған атам... Міне, сол сәттен бастап есейіп шыға келдім, онан кейінгі ірілі-ұсақты оқиғалардың бәрі есімде.

Өкінішке орай, сол жылы жаз шыға алдымен атам, алты айдан соң апам дүние салды да, мен атасыз, апасыз «жетім» қалдым. Ендігі жердегі өмірім әкем мен шешемнің алдында ақырындап өтіп жатты. Менің осындай қам көңіл, қамсау тірілігімді байқаған нағашы атам мен нағашы апам бауырларына тартты. Байқасам күндерімнің көбі, балалық бал дәуренімнің қызықты шақтары сол нағашылардың ауылында өтті деуге болады. Қозылақты қуып асыр салғанымызда, тай-құнанды мініп жайдақтай шапқанымызда сол кісілердің алдында өтіпті. Оған екі түрлі себеп бар деп шамалаймын, бірі ауылымыз аралас, қойымыз қоралас тым жақын жүргендігімізден. Екіншіден, ол үйде алты

жас үлкен нағашы аға және менімен жасты Епан деген бөлем бар. Кейін есейіп мектепке барып оқыған сәттен әлгі байланыс тіпті жиілей түсті деуге болады. Қысқы, жазғы демалысымыз дерлік нағашылар ауылында өтетін. Әкем мал дәрігер болғандықтан біз малшылармен төрт маусым бойы бірге көшіп-қонып жүрсек те мал бақпадық.

Әкем үйде тұрмайтын, дәрі-дәрмек салған қобдишасын атқа салып алып ел аралап кететін. Түрлі індеттерге қарсы алдын алу вакцинасын салуға, қозы, тайынша, құнан шығарларды пішіп безін сылып алып тастауға кететін. Жазда қотырға қарсы күпкі (ванна), күзде қырқым... бір бітпейтін шаруалар ол кісіні «дала безер» етіп жіберген. Сондықтан да мен нағашымның үйіне барып емін-еркін жүре беретінмін. Тауға барып отын әкелу, тай мініп мал бағысу, шөмеле салып, үймек үйісу бізге таптырмайтын қызық, ал, ол кісілер үшін біздің қолғабысымыз тіпті керек.

Нағашы атам біртоға көп сөйлемейтін кісі, шаруасын реттеп малын бағып, ауқатына қатпайды. Нағашы апам үйдің де, түздің де жұмысын бірдей тындырып отыратын қарулы қақатұяқ, қимылы ылдым-жылдым пысық, қара-торы кісі. Күндізгі

қарбаластық аяқтап кешкі тамақтан кейінгі әредікте апамның айналасына үйірілеміз. Ертекепен басталатын әңгімелер өз заманының шытырман қызықты оқиғаларымен жалғасатын. Мен ержетіп құлаққа сөз кіретіндей кезде әңгімесін тіпті үдете түскені анық. Ол кісі маған не айтпады дейсіз!... Сөздерінің бірінен бірі қызық, бірінен-бірі тәтті. Ата мекені Нарынқол, Текес пен Шалкөде жайлауынан басталатын әңгімелер 1930 жылдардың аласапыранына, 1932 жылғы ашаршылық, қызыл өкіметтің қыспағы, шекарадан қашып өткен, өмір мен өлімнің арасындағы жанталастарына, 40-жылдардың қиын кездеріне, 50-жылдардың комуналасуына, 60-70 жылдардағы «мәдениет төңкерісінің» сұмдықтарына сүнгітін.

Нағашы апам сөзуар, асықпай баппен жеткізетін, тілімен ғана емес жүрегімен беріліп отырып сіңіретін. Балалықтың әлде жастықтың әсерінен біреуін тыңдасақ біреуін жөнді тыңдамадық, айтқанының бәрі есте қалмады. Дей тұрғанмен, санамда салмағымен тапжылмай қалғандары жоқ емес.

Мінезі қызық болатын, далада жүрсе отын жаңқасы ма, тезек пе қолына ілінген кадеге жарайды деген заттарды етегіне салып жия жүретін. «Керек тастың ауырлығы жоқ» деген сөзді ылғи аузынан тастамаушы еді. Айтқысы келген сөзін қасында болсаң да болмасаң да айтып жүре беретін, әсіресе бала-шағаның, келіннің істеген ауқатының аусай кеткен жерін көргенде түзей жүріп, өзімен өзі сөйлеп «әй, жарымаған немелер, мынаны қара!» деп орнына келтіретін. «Апа, кімге сөйлеп жүрсіз?» деп сұрай қалсаң, «кімге айтады дейсің, сендерге де!» деп жұмысын жалғастыра беретін. Ұрысқаны да сол, ескерткені де сол. Оны асқындырып ешкімді дүрліктірмейтін. Отбасының да мазасын алып қиқу салмайтын. Кешкі тамағымызды ішіп, ыдыс-аяғы жиыстырылған соң, кірәсін шамның түбінде басымыз түйісіп баяғы бір бағзыдағы әңгімеге бас қоятынбыз.

Ендеше, ендігі сөз нағашы апам Несібелінің айтқандары.

**ШАЛКӨДЕН
ҮДІРЕ КӨШҮ**

Есімде қалуынша 1932 жыл болу керек. Аранын ашқан аштық, байларды тәркілеу қабаттаса жетті. Қысып келген ашаршылық, халықты қатты састырды. Қолында бар бола тұра тышқақ лақты сойып жеуге дәрмені жетпеді. Тауда аң, орманда құс, суда балық болды, бірақ, солардың бірінде еркін аулатып елдің кәдеге жаратуына рұхсат бермеді. Халық жан-жаққа ауа көшіп тоз-тозы шықты. Нарынқолдықтардың біразы Қырғызға, басым көбі Қытайға үдіре көшті. Сол қаш-қаш «халық жауларын аластау» науқанына жалғасып, біреу басы мен малын қорғап көшсе, біреу дүрмекке ілесіп көшті. Аласапыран үркіншілік басталды. Біреу төніп келген қатерді сезіп көшсе, біреу көлеңкесінен шошып безіп көшті. Үркіншілік толастамай жалғаса берді. Күндіз қарасаң жайбарақат жатқандай болған ауылдар түнімен зымзия жоғалып таң ата қаңырап жұрты жатады. Қоңырсыған ошағы, өредегі құрты, өрістегі малы қалады. Тек бұтартар ат-көлік, жүкартар өгіздерді қамдаған адамдар өзгеге пысқырыпта қарауға мұршалары келген жоқ. Адам үріксе қиын екен, алды-артына, өлген тірілгеніне қарамай тартып береді. Сондықтан да ол кез «үркіншілік» деген атпен тарихта қалды. Жәп-жақсы өмір сүріп жатқан елді қызылдар жаналқымға алып әлек салды. Бірінен бірі асып түсетін не түрлі салықтар салынды. Орындау деген мүмкін емес, оны жасай алмай сотталғанша жан сақтап босудан басқа шара қалмаған кезге душар болдық.

Біздің жаңадан бас құрап отау көтерген кезіміз болатын. Ауылға келін болып түскеніме де аса көп бола қойған жоқ. Ол кезде ауыл-ауыл болып шоғырланып біртұтас отыратын еді, Бардамы да, жоқ-жітігі де аралас бірін-бірі толықтап, өзара сүйеу болып топтасып өмір сүретін шақ. Баяғы көшпенді өмірдің жұрнағы әлі бар. Өкімет қысқа қарай бір жерге иіріп отырғызса да, жаз шыға үйренген әдет бойынша жайлауға қаша көшетін. Біздің ауылда шалкөденің басында, жайлаудың төрін жайлап жатқан. Жайлап жатқанда жырғап жүрген ешкім жоқ, ана ауыл көшіп кетіпті, мына ауыл көшіп кетіпті деген сөз желдей есетін. Оған ілесе пәленшекемді ұстап әкетіпті, түгеншекемді атып тастапты, пәленшенің ауылы қытай шекарасында қырылып қалыпты... деген әңгіме гугу есетін. Байқаймын ішім сезіп тұр, біздің Алжан ауылына да бір тықыр таянды, үлкендер жағы шұғыл кеңес құрып бүгін түннен қалмай қопарыла арғы бет асуға бел буыпты.

Ешкім шашау шықпасын, тірі болсақ бір төбеде, өлсек бір шұңқырда боламыз, ауыздарыңа ие болыңдар! Кімде кім тісінен шығарса тілін суырып аламыз, деген қатулы бұйрықтарда сұп-суық қалпында ызғарын шаша жетті. Ол кездің бір ерекшелігі үлкендердің айтқаны заң, қарсы шығып тәжікелесетін кісі болмайтын. Қыр басына қарауыл қойып жұрт ат көлігін әзірлеп алып жүруге болатын заттарын сұрыптап, алып жүре алмайтынын қалтыруға бекіп әбігерленіп жатқанда, қарауыл

бала қатты жүріспен ауылға жетіп осы жаққа қарай жүрісі бейсауат үш атты кісінің келе жатқанын жеткізді. Ақсақалдар жағынан қатаң бұйрықтар айтылып ат-көлік жүген ноқтасынан сыпырылып өріске жіберілді, өгіздердің ыңыршағы алынып суатқа айдалды. Әйелдер шелектерін көтеріп біреуі қой сауып, біреуі сиыр сауып жайбырақат күйге ауысты. Осы кезде басын буған кішкене қосымызға екі ақсақал келіп кіріп, «Келін, дәуде болса бұл келе жатқан сенің парторг ағаң Берікбай Есқожаев екені анық. Бар үмітіміз өзінде қарағым, бір ауыз сөзден ши шығып сезік тудырсақ біткен жеріміз сол, әсіресе сен абай бол! Ол келе, сенің халінді сұрап мұнда бас сұғуы мүмкін. Қалайсыңдар? Не істеп жатырсыңдар? Ел іші тыныш па? дегенде сен бар болғыр, «бүгін түні көшейік деп жатырмыз» деп жүрме! Өзің көріп отырсың, жағдай қиын, у жесең руыңмен деген, тас түскен жеріне ауыр. Дымынды шығарма! Сөз осы!» деп кідірмей шыға жөнелді.

Арада көп уақыт өткен жоқ, қырдан үш кісінің бараны көрініп ауылға жақындап келіп шеткі қостан бір нәрселерді сұрап тура бізге тартты. Есік алдына шығып күтіп тұрғамын, Берікбай аға қасында екі мылтықты қызыл әскері бар қостың қасына келіп ат басын ірікті.

— Оу, Несібелі амансыңдар ма? Қалдарың жақсы ма? Тыныштық па?—деп есендік сұрады.

— Жақсымыз аға, өздеріңіз қалайсыздар?

— Е, әзір көрген әзір жоқ, бандылар құтырып

елді бүлдіріп жатыр. Өздеріңе жүрісі күдікті көлденең көкаттылар келіп жүрген жоқ па?

–Жоқ аға, біздің ел тыныш!...

Осы кезде қонақтардың кідіріп қалғанын көрген ауыл ақсақалы төргі үйден шығып бізге қарай аяңдады. Жақындап келіп,

– Оу, құда, Ассалаумағалайкум! Бұл балалардың отауын қайтесіз, бері бұрылыңыздар!– деп шылбырына оралып бәйек болып өздеріне шақырды. Жарбиып тұрған жаман қосымызға бір қараған Берікбай аға қасындағы солдаттарына бірнәрселерін айтты да ақсақалға ілесіп үлкен үйге

кетті.

Санам сан саққа жүгіріп қосқа бір кіріп, бір шықтым. Ойпырай ә, айтсам ба екен, айтпасам ба екен... Төркінімнен алыстап, ағадан айрылып қайда кетпекпін? Осы кеткенімнен бұл елді қайта көру жоқ деші!... Дәл қазір бұл ауыл көшуге қамданып отыр десем, бәрі бітті, қолдары байланып, малдары айдалып, мен бостандық алып төкінімде қаламын... Осы кезде сырттан күйеуім Рахымберді келіп «Әй, Несібелі, түрің қатты бұзылып алабұртып тұрсыңғой, шыққан қыз шиден тысқары дегенді жақсы білесің! Осыдан сыр алдырып пәлені бастасаң, қаншама адамның обалына қалғалы тұрсың, екі дүниеде сорың қайнайды! Есіңді жи!» деп зекіді. Рахымбердінің мына сөздері көңілімді орнықтырып сабама түсірді. Ағам күдіктенбесін деп қолыма бір шелегімді алып үлкен үй жаққа беттедім де, қазан-ошағына араласып, қонақ күтудің жұмысына қосылып кеттім. Ешнәрсе болмағандай білекті сыбанып тастап кіріп-шығып жүрмін. Аспанға жұлдыз толғанда қонақтар орындарынан тұрып келесі ауылды көруге аттарына мінді. Жұрт болып «Ал, құдеке, сау саламат болыңыз! Жолдарыңыз болсын!» деп қоштасып аттандырды.

Шамасы екі белден асып, шәй қайнатым уақыт өткенде ауыл абыр-сабыр қарбалас күйге түсіп алпарысты да кетті. Өрісте қайырмалап жүрген көліктер әкелініп ерттелді, жүкартар өгіздерге ыңыршақтары салынып белін арқанмен тартып апыл-ғұпыл жүк артылды. Жолда ең

қажет деген кептірілген ет, тары-талқан, көмбе нан азық-түліктер қаптарға салынды. Текемет пен көрпенің бірен сараны ертоқымсыз көліктердің арқасына жабылды. Үйлер тігулі күйінде, бұзаулар байлаулы, айран ұйытылған қалпында жұртта қалды. Айналасы аз ғана уақытта дүр көтерілген жұрт қырдан асып ілезде ғайып болды. Таң атып кетпей тұрғанда Айғайтастан асып, Шартастың басын айналып Мақшыға жету керек, болмаса қарулы күзетке ұшырап, көзге түсіп жүндей түтіліп жапырылып қаламыз деген көш үдіре тартты. Ашықпен қырқаны баса жүрсе жолға ыңғайлы болар еді, енді олай істеуге әсте болмайды. Тауға тартып қарағайдың арасына кіріп жүруден өзге амал жоқ. Көшке ит ілестірілмеді, аттың пысқырғанынан басқа оғаш дыбыс жоқ. Қатаң ескертудің бірі ес кірмеген балалар мен сәбилердің дыбысын шығармау туралы бұйрық. Қайтсеңдерде балалар жылаушы болмасын! Таяу жердегі солдаттардың құлағы шалып қалса біткен жеріміз сол!... «Қара қазан, қатын баланың қамы үшін аттандық! Бір Құдайға тәуекел!» деп ат-көлігіне қамшы басып шығысқа бет түзеді.

Жайлау шекараға тым жақын жерде болғандықтан, жүрістері осы қарқында болса таң атпай шекарадан асып кетуге болады. Әзірге ұлықаусар оқиға болмады. Қыңқылдай бастаған балаларға аналары аузына емшектерін салып жандары шығар шықпас күйде қара терге түсіп қысылып Аллалап келеді. Кеше кеште бұл

ауылда парторгтың болғандығынан шығар арттан қуғыншылар байқалмады. Оның келгені де бір ғанибет болғандай. Орман ішінің жолы кедір-бұдыр, қарағайдың сидиған бұтақтары біресе бетті тырнап, біресе кеудеден кері итеріп көп кедергі жасап келеді. Әйтеуір аңға шығып, тауды кезетін атпал азаматтардың жол білермендігі арқасында көш тоқтаусыз ілгерлеп екі елдің белгі тасына жақындады. Өне-міне қырдағы шекке ілініп «Үһ, өттік-ау!» дей бергенде қайдан шыққаны белгісіз тарс-тұрс етіп атылған мылтық дауысы тау-тасты жаңғыртты. Ормандағы құстар шошынып пыр-пыр етіп ұша бастады. Мінезі шадыр бірлі-жарымды аттар тасыр-тұсыр оскырынып тік шапшыды. Әйелдер шулап балалар зар жылап шошынған, қорыққан айғай шатқалды басына көтеріп тастады. Жұрт оқтың дауысының қайдан шыққанын бағамдап қарап еді, бір жақсысы арттан атылып жатыр екен. Солдаттар із шолып жүріп көштің кетіп бара жатқанын малдың тезегінен, оны-мұны түсіп қалған заттардан жазбай танып қуып жеткен жері осы. Шекара көзкөрім жерде ғана тұр, жұрт не істерін білмей сасып қалды.

Осы кезде ауыл ақсақалының өктем дауысы айғай-шуды басып түсіп көпшілікті сабырға шақырып елдің есін жиғызды.

-Жайқау, Жәйшібек, қайдасыңдар! Қаруларыңмен менің қасыма келіп солдаттарды бөгендер! Рахымберді, сендер көшті бастап алдындағы қырдан асыр! Тез қимылдаңдар!

Белден ассаң қытай жері, бұлар оқ ата алмайды. Бізге қарамай алға ұмтылыңдар!-деді өктем үнмен.

Көптен суырылып үш адам қаруларын серт ұстап аттарынан қарғып түсіп қарағайға байлай салып, таяп қалған солдаттың алдыңғы легін қарауылға ала басып-басып жіберді. Екпіндеп жетіп қалған алдыңғы екеу оққа ұшып ома-шома болып аттан аударылып құлады. Қашқан елден мынандай қарсылық көреміз деп ойламаған солдаттар іркіліп ұйлығысып барып тоқтады. Бастықтарының шаңқылдаған бұйрығынан соң, қарағайды далдалап, жартастарды паналап бытырлата оқ жаудыра бастады. Шамасы отыздан аса қарулы топ тез қимылдап жан-жақтан ентелеп келеді. Оқшантайдағы аз ғана оқтың шипасы бітіп бара жатқан үшеу дәлдеп қана жақындап келгендерін нысанаға алып атысып жатыр. Бес қаруы саймасай топты солдат оқты жаңбырша жаудырып үшеу жатқан қырды басып қалды. Одан аса жандәрмен қашқындардың соңынан оқ атып көріп еді, олардың соңғы шоғыры қырдан асып көзден ғайып болды. Бұл кезде жерге жарық түсіп келе жатқан болатын. Атыстың белгісі болып қарағайға байланған үш ат және қанға малшынған, денесі шұрық тесік үшеудің өлі денесі қалды.

Жау тиген көште не береке болсын, улап-шулап, асып-сасып мойнақтан асып кең алқапқа өттік. Бөтен елге келдік деген аты ғана, жалғасып жатқан сол бір таудың жүлгесі, шөбі де, тау мен тасы да бірдей. Қызылдармен атысып артта қалған

үш арыстан анық айрылғанымызға көзіміз жетіп келеді. Қайта қайрылып жүзін жасыруға дәрмен жоқ. Беттері ашық күйінде қанға батып далада қалды. Анау қызылдар оларды аяйды дейсің бе? Өздеріне оқ атқан дұшпандарын жарылқамас. Қайтеміз, керек десең дұрыстап қоқтау айтып, аңырап тұрып жылап алуға да мұрсат жоқ. Отағасыларынан айрылған жесірлер де, әкелерінен қапияда айрылған перзенттері де іштей егіліп, іштей қасірет тартып қайғыдан қарс айырылып қанжұтып түтігіп келеді. Тоқтаусыз ілгерледік.

Бір заманда оң жағымыздан құйғытып шауып келе жатқан қалың аттылардың қарасы көрінді. Олар екпіндерін бәсеңсітпеген күйі көштің алдына шығып тоқтатты. Нобайы кәдімгідей көп, екпіні қатты. Жартысынан астамында шошаңдаған мылтық, тақымдарында ойнақтаған жарау аттар. Енді жуас болмай шарамыз жоқ, бас иемізден айрылып еңсеміз түсіп басымыз салбырап келе жатқанда мыналар сап етіп жолымызды тосты. Құралдарын кезеніп түнерген топ қаһарын төгіп қарсымызда тұр, күніміз енді не болар екен деген біз бейшаралар үнсіз ұйлығысып бір Құдайға жалынып қарап қалдық. Атқа бір жанбастап қисайыңқырап отырған бұлар қытай шекара күзетіне қойған мұңғұлдар екен. Бастарында жиекті дөңгелек қара қалпақ, үстілерінде қусырма ұзын қара шапан. Сол жақ қолтығының астынан түймелері басталатын киімінің жағасы тар, етегі кең. Аяқтарында добалдай бұзаубас етік. Көбінің

түсі қарасұр. Ол кезде қытай Жаң жеші (Жаң кай-ши) басқаратын Гоміндаң деп аталатын биліктің қол астында еді. Ішкі қытайда әлгі Жаң-жеші деген патшалары кедейден шыққан қызыл көсем Мау зыдоңның армиясымен бір соғысса, шығыстан келіп жерін басып алған Жапонның армиясымен қатар соғысып әбден есі шығып жатқан кезі болатын. Бұл жер қытай жері дегенмен шекара күзетінде қытай солдаттары жоқ екен. Құлжа жақтан Дутың деген дәу басқаратын көрінеді. Мынау солтүстік жақтағы Үйсін тауының арғы жағында Шапшал, Сүйдіңкүре деген жерде сібе деген халық тұрады деп еститінбіз. Олардың негізгі міндеті шекараны қорғайтын көрінеді. Ауыл ақсақалдары

айтып отыратын, баяғыда Абылай бастаған қазақ қолынан жеңіліп тоз-тозы шыққан жоңғарлар жер бетінен толық жойылып кетпепті. Олардан қалған шашырандылар осы қытайдың тау мен тасына сіңіп жансауғалап кеткен екен. Дәл осы біз өткен Мұңғұлкүреден солтүстікке қарай Шапшал, Қорғас, Бұратола өңірінің бәр жерінде жоңғардан қалған мұңғұлдар мекендейді. Олар малын бағып, сүт әркісін (сүттен жасалған арақ) ішіп дулап (өлеңдетіп) жүрсе де, мойындарында шекара қорғау міндеті бар. Шығыстан жеткен қытайларға бағынып, өздері малын бағып, қожаларының бұйрығын орындап кең жатқан ұлан-қайыр мекенге солар ие болыпты. Оның бәрін кейін білдікқой... Мынау бізді қоршап тұрғандардың бәрінің мұңғұл болатыны содан.

— Оу, қашқындар, бізге жауап беретін кім бар?— деді жуан қара қамшысын екі бүктеп едіреңдеп.

— Мен бармын!— деді арамыздағы ендігі ақсақалымыз Садыбай ата алдыға озыңқырап шығып.

— Онда былай, тыңдаңдар! Сендер орысты құртқан қусындар! Өңшең байдың құйыршықтары, дүниелеріңді өкіметке беруге қимай алып қашып келесіңдерғой!... Солай бандылар, ондағы қызыл өкіметке оқ атып келе жатқандарың ғана біздің дутыңға ұнайды. Әйтпесе, бәріңді қырып салуға шамамыз жетеді. Сендерді ішке қарай өткізуге болады, бірақ, шартымыз бар... Күні-түні шекара бағып қашқындарды тосу оңай дейсіңдер ме?

Біздің де тыныштығымызды алып біттіңдер!-деп тоқтады.

– Біз ешқандай бұзықтардан емеспіз, өкімет бұзылды, қара қазан, қатын баланың амандығы үшін елден босып келеміз. Қысылған жанға араша болып, іргеңнен орын берулеріңді тілеп келдік. Онда шартынды айт бастық!-деді басшымыз. Одан басқа жол жоқ болатын.

– Ендеше, орындарыңнан қозғалмайсыңдар, біздің адамдар керегімізді жиыстырып алғанша тыпыр етпейсіңдер! Сендер бәрібір өздерің бере қоймассың, орыстан алып қашып келе жатқан алтындарың мен асылдарыңды түгін қалдырмай қолымызға салыңдар!...

Ол осыны айтты да қасындағыларға иек қақты. Олардың бұлап-талауға, озбырлыққа дәніккен жуан жұдырық, оспадар бірнешеуі аттарынан қарғып түсіп бізге жақындады. Көшті аралап ат-көлігімізге, түр-түсімізге, бас-аяғымызға қадағалап қарап шыққан олар өзара мұңғұлшалап құлдырласып алды да, ең бірінші ат шылбырына жармасты. Бермесімізге қоймай астымыздағы аттың оншақтысын шетке шығарып аналардың қолына ұстатты. Онан екінші рет қайта келіп жанқалта, қойны-қоншымызға қол салып қолға ілінетін керектінің түгін қоймай қидай сыпырды. Үстіміздегі жөнді киімдерімізді де шешкізіп жүнін жұлған тауықтай етіп сорлатты. Үшінші рет әйелдер жағына ойысып қолындағы күміс білезік, мойнындағы моншақ-маржанын, құлағындағы

алтын сырғаларын бергенін қолынан бермегенін құлақтарын жырып жұлып-жұлып алып жатты. Осы тұста ерлер жағы бір қозғалып барып дүрлігісіп қалып еді, мұңғұлдар жағынан шақыр-шұқыр мылтық шақпақтары қайрылып, қатты ақырып қоқанлоқы көрсетіле бастаған соң, топ басшымыз Садыбай ата қолын көтеріп «Сабыр!» деді дауысы дірілдеп. Алғандарын уыстап апарып басшыларына беріп, оған жақындап барған бірі бір нәрсені айтып біз жақты көрсетіп жатты. Анау жуан мұңғұлда ат үстінде бір қозғалып басын изеді. Үрпе-шүрпеміз шыққан біздер енді не істер екен деп іштей тынып қобалжып тұрғамыз. Мұңғұлдың аюдай өктем дауысы гүр етті.

– Енді бір шарт бар!.. Араларыңнан бір қызға көзіміз түсіп отыр. Қазақ-қалмақ киіз-туырлық дегенді білесіндер, қазақтар «судың түбін шым бекітеді, даудың түбін қыз бекітеді» деуші

едігой? Ендігі жерде құда болайық. Бізге бір қыз берсеңдер жолдарың ашылады, өтіп кетесіңдер!... Бермесендер, қазір-ақ қырып тастаймыз, болмаса қайтадан айдап отырып орыстарға тапсырып береміз!

Міне қиын жері осы болды. Атты алып жаяу қалдырғанда, дүниені алып тонағанда, қыз-келіндердің әшекейлерін сыпырып қолы-басын жалаңаштағанда дымын шығармай тұрған еркектер дәл мынандай озбырлыққа келген де шыдамады. Әр тұстан одағай дауыстар шыға бастады. «Әй, мұнысы несі? Осындайда сұмдық бола ма? Сүйегімізді қорлата алмаймыз! О, атаңа нәлет найынсаптар!» деген үндер тасқын судай гүрілдеп кетті.

– Егер келіспесеңдер өз обалдарың өздеріңе!... Сүйектерің ит пен құсқа жем болып далада шашылып қаласындар!

– Әй, бастық! Сен әліңнен асып барасың, мейманаң тасып тұр екен... Біз қашқын мүсәпірміз, сен бұл жердің қожасы болып тұрсың, судың да сұрауы бар. Бұлай қорлауға болмайды, буынсыз жерден пышақ салып тұрсың!... Еркек тоқты құрбандық, Құдай бергенін алса да, берерін алмасын! Айт қалауыңды!-деді, жаны қиналып тұрса да шұрқыраған көген көздердің тағдырына алаңдаған атамыз. Түрі сұрланып, бір бекімге келгендей, ернін қатты тістеген күйі жуан мұңғұлды ішіп-жеп барады.

Мұңғұл қасындағы бөлеге иек қағып сұқ

саусағын шошайтты. Ол лып етіп адымдай басып топты аралап келіп үлкен үйдің бойжетіп отырған қызының білегінен шап берді. Ол денесіне шок түскендей бір бұлқынып, орнынан секіріп барып анасына тығылды. Қасқыр тартқан лақтай болған сорлының құлындағы дауысы шықты. Үлкен-кіші мұнда тұрғандардың зығырданы қайнамағаны жоқ. «Әй, бүйтіп тірі қалғаны құрысын, Ақсақал рұхсат етіңізші! Жастығымызды ала жатамыз! Мына кәпірлер бізді масқаралап тұр!» деген зор дауыстар тұс-тұстан жамырады. Топ ішіндегі қызды ұстап тұрған мұңғұлға дебейлеп жетіп келушілер де көрінді. Осы тұста қыз ағасы қалмақты жағасынан ала түсті де, көзді ашып жұмғанша көтеріп алып жерге бұрқ еткізіп, алқымына ашбөрідей қадалды. «Тарс» еткен мылтық дауысымен бірге есіл ер қалмақтың үстіне еңкейіп құлап бара жатты... Бет-аузын қан жауып кеткен қалмақ үстіндегі өлі денені аударып тастап тұрып келе жатты. Әп-сәтте болған жағдай қасіретпен аяқталды. Жұрт сілтідей тынды.

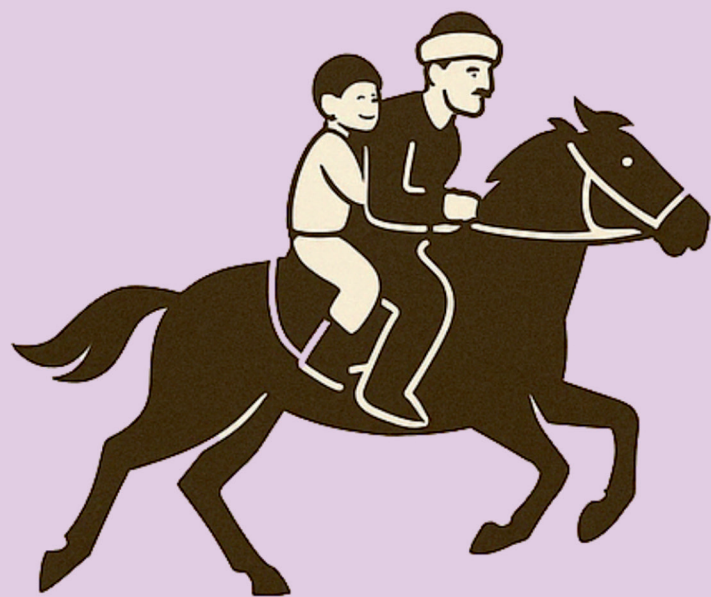
— Әй, қызым, сен бәрін көріп біліп отырсың, бізде қарманар қауқар жоқ. Бір ру ел тығырыққа тіреліп күйіп тұрмыз... Ендігі сөз сенен, мынау ел-жұртыңа, шырылдаған сәбиге ара түсе аласың ба?—деді, түк шарасы қалмаған атамыз. Екі жақта үнсіз, іштей тынған тыныштық, ұзақ ойланып ырғалып-жырғалып отыратын кез емес, аттың жалы түйенің қомында не істеуге болады? Қарсы алдыларында қандыауыз қара мылтық өлім тілеп

өңмендеп тұр. Әуелі қатты шошыған бейшара қыз мынандай сөзден кейін өзін тоқтатып бойын тіктеді. Кешелі бері қияметтің қыл көпірін көріп келе жатқандықтан есін тез жиды.

– Әй, мұңғұл! Сен уәде бер, мені алып қалсаңдар мына елді аман жібересіңдер ме?

– Иә, айтқаным айтқан аман сау жібереміз, Қотырқайға бара ма, Аттың тауынан асып кете ме, Іледен ары өте ме, қалаулары білсін. Жол ашық!

– Онда мен міне шықтым! Ал, ағайын, туыстар, қайтейін... Құдай басқа салған соң шара жоқ, көндім. Менің басым құрбандық болсын, есесіне сендер аман болыңдар! Қош, сау болыңдар!-деді батылданып. Білегінен әлі айрылмай ұстап тұрған мұңғұлдың қолын қағып жіберіп өзі алдыға түсті. Қалмақтар кезеген мылтықтарын түсіріп бір шетке ығысты. Үш-төрт еркек қанға шыланып құлап жатқан қыз ағасының денесін киізге орап, көлікке өңгерді. Бұлап-талаудан қалған арық-тұрақ аттарға мініп, өгізге екеу үшеуден мінгескен топ демдеріне тұншығып ауыр қозғалды. Қыз анасының қыстыға жылаған дауысы сайсүйекті сырқыратып даланы басына көтеріп зарлап барады. Әйелдерден жыламаған, аһылап-үһілемеген пенде қалмады. Еркектер атамыздың лебізінен соң жұмған ауыздарын ашқан жоқ. Бәрі де жүректері өртеніп, намысы тапталып тұнжырап барады.

КӨКПАР

Көкен менен алты жас үлкен болса да жүрісіміз жақын, тонның ішкі бауындай едік. Кішкене кезімнен қасында еріп жүріп көп нәрсені үйрендім. Нағашым Көкен аға алты қыздан кейін өмірге келген жалғыз ұл. Шешемнің бауыры. Баяғыда қасында құрдасы Дәуіт деген досы бар екеуі екі өгіз мініп алты қырдың астында тұратын қызды ауылға барған еді. Сол күні неге екені Көкен аға артына жарбитып мені де мінгестіре барғаны сол қалпы есімде тұр. Есейе келе атқұмар болып өсті де, тақымынан жүйрік үзілмеді. Ол кісінің бәйге аттарына ылғида мен шабандоз болып мінетінмін. Аудан көлеміндегі он километр, он бес километр, жиырма километрлік жарыстарда алдына ат салмайтын жүйріктері әйгілі болды. Бәйге күнде бола бермейді, сондай кезде көкпарға барамыз. Ауылдағы көкпардан бөлек көрші ауылдардың көкпарына мақсатты түрде барып тақымға түсіп жігіттер сыналып, серкені алып қашып аттың жүйріктігін дәлелдейтін кезімізде болады. Сондай көкпардың бірін айтайын.

Көкен ағаның «Қарат», «Торат» деген екі жүйрігін екеуміз мініп, өзге де тақымы қақпандай, қолы тістеуіктей ұстаған жерінде жабысып қалатын ағалармен бірге Мәйек фермасының тойына барып түстік. Бір кезде жұрт аттарының тартпасын тартып, қамшыларын екі бүктей ерге қонды. Барған бір топ жігіт ақылдаса келе, маған: «Сен мінген қарат бүгінгі келген қылқұйрықтардың ең жүйрігі. Қазір көкпар қызып жұрт біраз аптығын басқан соң, біз топ ішіне кіріп көкпарды тақымға

салып сүйреп шетіне шығарамыз, сол кезде сенде қасымыздан табылып, сап ете түссең болғаны» деп жатыр. Онсызда ондай қулықтың талайын көріп төселіп алғанмын.

Ақжардың үстіндегі ауыл абыр-сабыр. Көксерке бауыздалып қаны ағып сарқылып болған соң, кеңірдегінен боқ-жыны төгілмесін деп өңешті қылмен мықтап байлады. Сонсоң көксеркені ақбоз үйдің ішіне кіргізіп тастады. Жұрт киіз үйді құлатардай екпінмен ентелеп үй алдына топтасты. Көкпаршылардың ішіндегі жөн білетін жігіт ағасы тақымын қысып алға озыңқырап шықты да дауыстап сөз бастады.

– Оу, ардақты той иелері, тойларыңыз құтты болсын! Жастар көкпар тартып тақымының құрышын қандырғысы келіп тұр! Атамзаманнан бері жігіттің қол қарымы анықталып, аттың адымы ашылатын осы көкпар емес пе?! Ендеше жастардың меселін қайтармаңыздар, мен бата берейін!

– Аумиін десең маған,

Құдай берсін саған,

Қызырың қияласын,

Бақ келіп ұяласын!-деп, бастап ұзағынан қайырып батасын жасап соңына жақындағанда:

– Қыстай берсін, қытай берсін,

Қыстай берсе қыспай берсін!

Көктей берсін, көктей берсін,

Көктей берсе көптей берсін!

Жаздай берсін, жаздай берсін,

Жаздай берсе жазбай берсін!

Күздей берсін, күздей берсін,

Күздей берсе үзбей берсін!

Аллаһу акпар!—деп қалып еді жер қайысқан қалың қол бірге қостап «Аллаһу акпар!» деп дүр ете қалды. Той иелері де осы сәтті күтіп тұрса керек, көксеркені босағадан сүйреп шығып батаны жаңбырдай төккен азаматтың қолына іліндірді. Еңкейіп барып қағып алған ол жермен сүйрете тебініп лып еткізіп алдына алып ердің алдыңғы қасына қойды. Астындағы аты ұшқыр екен, сақпанның тасындай зу етіп қалың нөпірдің арасынан сытылып шығып құйғытып барады. Қалың топ аттарына қамшы басып қиқулап қуып берді.

Осыдан соң бірі алып қашып, бірі қуып жетіп,

мына үйден ана үйге тастап, ол үйден мына үйге әкеліп біраз тамаша жасады. Ендігі жерде ат та алқынып, жігіттер де демігіп қалған кез болатын. Мен ағалардың ақылы бойынша жапырыла шапқан көптің тусыртын орағытып байқап жүрдім. Атты додаға кіргізіп қинаған жоқпын. Тек орайлы сәтті күтіп, ағаларымның қарасын алыстан бағамдап бақтым. Бір кезде біздің жақтан атбегі Қамидолла аға мен Көкен аға көкпарды ортаға алып арасына ешкімді сұғындырмай сызып келеді. Барған сайын шабыстарын үдетіп атмойнын оздырып ұмтылып бағуда. Дәл оңтайлы кез осы-ау деп оларға қатарласа кеттім де, «Мен келдім!» дедім дауыстап. «Келсең, алды-артыңа қарамай Балықсуға тарт!»-деп көксеркені көтеріп әкеліп алдыма өңгертті. Ақжардың басынан еңіс айналып барып Қарағантының өзеніне түстім. Судан өтіп атбасын Қонақай ауылының малшылары орналасқан Балықсу қайдасың деп шығыс-оңтүстікке бет түзеп қамшы басып, тақымымды қысып оқтай атылып «шүү!» дедім.

Шауып келемін, бойымды мақтаныш сезімі кернеп жүрек шіркін атқалақтап соғады. Аттың жүйрік болғаны жаныңның рахаты!... Мәселе мына серкенің етінде емес, Мәйек фермасы мен Қонақайдың бәсекесінде болып тұр. Мәйектің екі жүз атының арасынан үркердей болып келген он жігіттің көкпарды алып кетуі нағыз ерлік! Жазықпен сызып келемін, артымда андағайлаған қуғыншылар бір қалар емес. Ет қызуымен байқамай тура тартып, «Жіңішкесудың» өткелсіз тұсына бірақ келіппін.

Бұл өзі саз-саздан басталып, бастаулардан құрала келе кәдімгідей суға айналатын жазыққа өрнек салып ағатын Иірсу. Айналасына жайыла жағасын тартпасазға айналдырып кілкиді. Енді ешқайда бұрылуға болмайды. Қуғыншылар таяу жерде бастырмалатып келеді. Оңға бұрылсам да, солға бұрылсам да ұсталамын. «Нар тәуекел!» дедім де Қара арғымағыма қамшы басып тізгінді қағып жіберіп жалына жабыса қалдым. Қара атымда қарап қалмады, екі бүктеліп барып, орқояндай орғып бауырын жазып, бар пәрменімен секірді. Бір заманда арғы жағаға «дік» ете түстімде бір толқып барып, алдымдағы көксеркені қымтай кеудеммен бастым. Мойнымды бұрып артыма бір

қарағанымда әлгі тұстан менен басқа бірде бір адам қарғытуға дәттері жетпей су жағалап бірі төмен, бірі жоғары өткел іздеп шауып барады екен. Олар саздан өтіп болғанша мен көзұшына кеттім. Сол шапқаннан ат басын ірікпей біраз жерге шығандап алдымда, қазірге жете қоятын ешкімнің жоқтығына көзім жетіп, атымның екпінін тежеп ауыздыққа сүйеп желе-шоқыраққа бастым.

Не керек, біз сол күні жоспарлағандай көкпарды тақымнан тартып алып шықтық, онан жүздеген сайгүлікке шалдырмай жалғыз қара болып әкеттік. Әй, кім біледі, сол жазғы әңгіменің ошағы, қызықтың көрігі сол жолғы көкпардың жыры болды. Ол бір Мәйектіктердің мысын басып, Қонақайлықтардың мәртебесін аспандатқан күн болды.

ТЕЛЕФОН
және
ЕКІ СОМ

Бала кезінде көзің көріп, басыңнан өткен оқиға жадыға желімдегендей сақталып қалады екен. Әрине, ондай оқиғаның саны өте көп. Десе де, ұмыта алмайтын, ұмытуға болмайтын нәрселер болады. Менің өміріме өзіндік әсер етіп, із қалдырған екі оқиғаны айтып берейін.

Біріншісі былай болып келеді... Аудан орталығындағы орта мектептің 7-ші сыныбын бітіріп жаздық коникулға шығып, ауылға келген кезім болатын. Менен бір сынып жоғары оқитын Рәбілдің Бақыты екеуміз киіз үйдің екі жағына шығып алып сөйлесіп жатыр едік. Әкеммен бір жұмыс жәйлі сөйлесуге Тұрсын шужи (бастауыш партия ұйымының секретары) келе қалды. Малшаруашылық бөлімшесін басқарғанымен бала секілді ұшып-қонған, еркелей ме, әлде әдейі істей ме, әйтеуір оғаш мінезімен атышулы кісі болатын.

Қазақта тұңғыш немересін әжесі баурына салып бағып алатын, кейде жиенін асырап алатын салт бар. Ағайынды кісілерде бірінің баласын бірі бағып алып туыстықты тереңдете түсуге себеп жасайтын. Міне, сондай отбасыларға келе қалса, әрбір баланың атын атап, түсін түстеп: «Сенің әкең пәленше, түгленшеден туғансың!» деп, тегін қазып түп тұқиянына жететін. Ондай сөзді тұңғыш естіген балалар бақырып-шақырып жылап жатады. Ал, Тұрсын болса, онан ары қазбалап рахатқа батушы еді. Осы қылығына бола ауылдың қарттары, шалкемпір атаулы оның төбесін көрген жерден бағып

алған немере-жиендерін көзден тасалайтын. Екінші ерекшелігі, астындағы көкжорғасымен үйге қарай тайпалтып ағызып келіп тоқтайтын. Қазақтың дәстүрінде үйге жақындағанда шапқыламайды (кісісі қайтыс болған қаралы үйге ғана «ой, бауырымдап» атқойып келеді). Тұрсынға бәрі бір, киіз үйді соқтырып құлатып кете жаздап барып ат басын тартады. Байларды «буржуазия» деп, оқығандарды «сасық тоғызыншы» деп қудалап жүргенде, ауыл белсендісі, оқымаған қаратабан кедей Тұрсынға

теңдік тиіп секретар болып шыға келген. Мұндай бейсауат жүрген дөрекі адамды ит екеш ит те жақтырмайды. Атына қамшы басып құйындатып

тосыннан жетіп келген Тұрсынға иттер тұра ұмтылып ат жалына жармасатыны анық. Ондайда Тұрсынның айы оңынан туып ит пен ит болып, қамшысын оңды солды сермеп қуып ала жөнелетін. Өлгі итті ерінбей тықсыра қуып бір белден асырып тастап жауды жеңіп келген батырларша қоқиланып қайтып келе жататын. Сондықтанда оның «Жынды Тұрсын», «Ит қуар Тұрсын» деген өзіне жарасымды әдемі лақап аттары бар. Өне сол Тұрсын біздің үйге келе қалды.

«Телефонмен сөйлесу» ойынының қызығына кіріп кеткен біздің қасымызға қамшысын сүйретіп жетіп келді.

- Кіммен сөйлесіп жатырсың?
- Бақытпен сөйлесіп жатырмын!
- Ол қане?
- Киіз үйдің артында.
- Әкел бері, менде сөйлесейін!

Телефонымды қолына ұстаттым. Телефон деп жүргеніміз, шырпысынан босаған екі сіріңке қорабы, тігін машинасының жиырма метрдей жіңішке жібі, қорапшаның түбінің ортасын тесіп жіпті өткіземіз де, бір-бір тал шырпыға байлаймыз, онан соң Бақыт екеуіміз екі жақта жіпті кере ұстап сөйлегенде ауызға жақындатып дауыстап, тыңдағанда құлаққа тақап естиміз. Телефон тұтқасын қолына алған Тұрсын аузына апарып «Уай-й-й!» (Алло-о-о!) деді, гүж етіп. Үй артында тұрған Бақытта «Уай-й-й, бұл кім?» деді дауыстап.

Біресе ауызға апарып, біресе құлаққа төсеп әлде неше мәрте сөйлеп рахатқа батқан Тұрсын:

– Мынауың жақсы нәрсе екен!... Әй, қойшы! Оқып қайда барармын дейсің, оқығандарды көріп жүрмізғой, ауылда қоңыз теріп қор болып жүр... Мықтағанда қой бағарсың!...-деді де, қолындағы сіріңке телефонды лақтырып тастап, кете барды. Көңілім жаман бұзылып, кәдімгідей мұңайып қалдым. Ең болмаса, бір ауыз жылы сөз айтуға жарамады, қораздана сөйлеп қорлап кетті. Дәл сол жерде өзіме өзім серт бердім: «Дәл осы

жынды Тұрсынның ызасына жақсы оқып, қойшы болмайтынымды дәлелдеймін!» дедім, қатты тістеніп тұрып. Өне сол күннен бастап күшіме күш қосылды, жігеріме жігер қосылды. Қайтсемде Ит қуар Тұрсыннан асуға бел будым. Оқып жүргенде сәл босаңси қалсам Тұрсынды ойлаймын, тапсырма орындап отырып манаурай бастасам Тұрсын көз алдыма келеді де, ұйқым шайдай ашылатын болды. Сол антымда тұрып, «Тұрсыннан асамын!» деп жүріп шекарадан да асып кеткен жоқпын ба?! Жынды Тұрсынның бір ауыз қыңыр сөзі мені ілгерілетіп, алға бастырды, адымымды аштырды.

Естен кетпес екінші жәйіт былай еді... Отбасымыз көшіп-қонып жүргендіктен мен аудан орталығында жездемнің үйінде жатып оқыдым. Аптасында болмаса да, айында бір рет ауылға келеміз. Біздің үй нағашы атамызбен бірге көшіп-қонып жүретін, әр келгенде ең алдымен нағашым Рақымберді атаға салам беретінбіз. Сәлемімді алып, маңдайымнан құшырлана иіскеп қасына отырғызатын. Жағдайымды сұрайтын, оқуымды ұғысатын. Сонсоң «Оқымасаң, мына біз секілді сиыршы болып қаласың, қиыншылыққа шыдап жақсы оқы!» дейтін, көзіме тура қарап. Үйден шығарда:

– Әй, тоқтай тұр!...-дейтін, асықпай қозғалып ішкі төс қалтасына қолын салып.

Онан соң, уысын толтырып белі буылған бұлғары қапшығын алып шығатын. Қайыс

таспасын шешіп, қапшықты ашатын. Қапшық үш орамды, әр орамында бірден қалташа. Бірінде қағаздары, бірінде өзге керекті заттары, үшіншісінде қатарлап тізіп салған ақша болады. Оның арасынан аз да емес, көп те емес екі сомдық көк қағазды суырып шығарады да бетіме қарап қолыма ұстатады. Бұл атамның қашанғы әдеті, мен қанша рет алдына барсам, сонша рет екі сом алақаныма қонады. Сол кездің есебі бойынша екі сомға, бес тиыннан алуға болатын қырық дәптер, немесе он тиыннан кіруге жететін, жиырма мәрте кино көруге болады. Әрине аз ақша емес. Осы кезде оқып біліп жүрміз, «Үзеңгісі алтын болса да, шәкіртке жылу беріндер! Өзі қамқорлық көрмеген бала есейгенде ешкімге жақсылық жасамайды» деген ғұламалар сөзін есіме аламын. Сол нағашы атамның қасиеті жұққан болар, қалтама ақша түсе қалса, әулетімізден шыққан оқушыларға беремін. Былайынша айтқанда шәкірт көрсем Рақымберді атамды еске аламын.

Бұл бірі-біріне қарама қарсы екі оқиға

менің санамда өшпестей болып қалып қойды.
Алдыңғысы намысымды қайрап жігерімді жаниды,
бойымды ширатып жұдырығымды түйгізеді.
Соңғысы көңілімді тербеп, жүрегімді балқытады,
сүйіспеншілігімді арттырып мейірімге бөлейді.
Ит қуар Тұрсынға кешіріммен қарауды үйрендік,
жомарт атамызға Құран бағыштап Алладан рақым
тіледік.

Мазмұны

Менің Әкем.....	3
Өлместің суы барма?.....	15
Қыпшақ қыстағында бензин бар.....	19
Кішкентай оқиға.....	24
Тағы бір шана.....	28
Мейірім.....	33
Несібелі апа.....	69
Шалкөдеден үдіре көшу.....	75
Көкпар.....	92
Телефон және екі сом.....	99

Дәулетбек Байтұрсынұлы

МЕНІҢ ӘЖЕМ.

Прозалық жинақ

Редактор:

ЕСЕН Бақытгүл Артыққызы

Корректор

Құралбекова Динара

Дизайнер

Анаркулов Ислам

Терілім, беттеу, көркемдеу, өңдеу жұмыстары
«Шың» Баспаханасында атқарылып, басылып шықты.

Басуға 12.05.2025 ж. қол қойылды.

Формат 145x200мм

Қаріп түрі Times new roman,

Көлемі 7 баспа табақ.

Таралымы 1000 дана Тапсырыс №324
160000 Шымкент қаласы, Ғ. Орманов көшесі, 10/1
Тел.: 8725 2 77 20 10, 8701 590 79 16

Дәулетбек Байтұрсынұлы

1964 жылы 8 наурызда ҚХР-ның Іле Қазақ облысы, Мұңғұлкүре ауданы, Тәңіртауы бөктерінде дүниеге келген. 1981 жылы Мұңғұлкүре ауданындағы орта мектепті, 1983 жылы Күнес ауданындағы Педагогикалық техникумды, 1988 жылы Үрімші қаласындағы педагогикалық институтты бітірген.

1994 жылы Тарихи отанына біражолата оралды. Сол жылдан Қазақстан Жазушылар одағының, 2006 жылдан Қазақстан Журналисттер одағының мүшесі. 1994 жылдан бері баспасөзде қызмет етіп келеді. 1994-1997 жылдары Парламенттің жанынан жарық көретін «Халық кеңесі» газетінде, 2005-жылы «Ислам және Өркениет» газетінде жұмыс істеді. 2005-2009 жылдар Қазақстан Жазушылар одағының жанынан шыққан «Әдебиет айдыны» газетінде тілші, жауапты хатшы, Бас редактордың орынбасары болып, 2009-2011 жылдар одақтың жанындағы «Ан-Арыс» баспасында, 2011-2015 жылдар халықаралық «da Kazakhstan» журналының Бас редакторы болып қызмет атқарды. 2021 жылдан бері балаларға арналған Республикалық «Мөлдір бұлақ» журналының Бас редакторы.

Осы жылдар ішінде көптеген кітаптары жарық көрді. «Күнәсіз мекен» (Нұр-Принт баспасы, 2006 ж), «Мәңгілік мекен», (Жалын баспасы, 2008 ж), «Ләтипа лүпілі» (Ан-Арыс баспасы 2010 ж), «Сенің арқаң» (Ан-Арыс баспасы, 2014 ж), «Топыраққа сіңген нұр» (Ан-Арыс баспасы, 2013 ж), «Ясин нұр» (Төрт бөрі баспасы, 2017 ж), «Ақыреттің егіні» (Асыл кітап баспасы, 2018 ж), қатарлы өлеңдер жинағы жарық көрді. «Өлместің суы бар ма?» (Самға баспасы, 2019 ж) атты әңгіме-эсселер жинағы және «Төлеген оқыған хат» (Самға баспасы, 2019 ж) деп аталатын рухани ой-толғаулардан тұратын екі прозалық кітабы, «Өмірдің өзі» (Асыл кітап баспасы, 2021 ж) деген бес том күнделіктер жинағы, «Әділет, шапқат кімде бар» (Үшқиян баспасы, 2021 ж) деген публистикалық сұхбат кітабы, «Ерлік ескірмейді» (Мерей баспасы, 2021 ж) сын-мақалалар жинағы жарық көрді. Халықаралық Түріксойдың «Түркі дүниесі мәдениеті мен өнеріне қосқан үлесі үшін» медалінің және көптеген марапаттың иегері. Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың жарлығымен «Ерен еңбегі үшін» медалімен марапатталған.